

AMMIANUS' PURPEREN IDEAAL

*Legitimiteit en keizerlijke waardigheid in
de Res Gestae*

Martijn Zweerink S4381319
Begeleider dr. R. Flierman
LET-GEB22610 | Bachelorwerkstuk

Inhoudsopgave

Inleiding	2
Status Quaestionis	6
De rolverdeling van Ammianus	8
De vierde eeuw	11
De drakenvaandels van Silvanus	13
De nederigheid van Julianus	18
Het ideaal van Ammianus	25
Appendix	
Ammianus Marcellinus, <i>Res Gestae</i> , 15.5	29
Ammianus Marcellinus, <i>Res Gestae</i> , 20.4	35
Bibliografie	38

Inleiding

In de late zomer van 355 verbleef *magister peditum* Claudius Silvanus in *Colonia Agrippina*. Hij kende een voorspoedige militaire carrière en dit veroorzaakte wrevel binnen de kring van naaste intimi van keizer Constantius II. De keizer was ervan overtuigd geraakt dat de ambities van Silvanus verder reikte dan de rang van legeraanvoerder en dat hij plannen aan het beramen was om alle macht naar zich toe te trekken. Bekend met het wispelturige karakter van de keizer en vrezend voor zijn eigen leven zag Silvanus geen andere uitweg dan de vermeende aantijgingen waarheid te laten worden. De keizerlijke rituelen in acht nemend, hulde hij zich in het purper dat voor handen was en deed een greep naar de keizerlijke macht. Enkele jaren later koesterde Constantius een vergelijkbaar wantrouwen ten opzichte van zijn onderkeizer en neef, Flavius Claudius Julianus. Ook Julianus kende een succesvolle militaire loopbaan en was onder zijn mannen zeer geliefd. Om zijn machtspositie in te dammen verordende Constantius in het jaar 360 dat Julianus een groot deel van zijn soldaten diende af te staan voor een veldtocht tegen de Perzen. De manschappen kwamen echter in opstand en riepen hun legeraanvoerder in *Lutetia* uit tot keizer. Zowel Constantius als Julianus waren niet bereid om tot een compromis te komen. Een desastreuze burgeroorlog werd alleen voorkomen door het onverwachte overlijden van Constantius die op zijn sterfbed Julianus als zijn legitieme opvolger aanwees.

Bovenstaande personen worden uitvoerig beschreven in de *Res Gestae* van de Ammianus Marcellinus. Dit is een van de belangrijkste overgeleverde bronnen uit de vierde eeuw, opgesteld door een militair en geschiedschrijver die ooggetuige was van de beschreven gebeurtenissen. Tussen Silvanus en Julianus zijn zowel verschillen als overeenkomsten aan te wijzen. Beiden zagen zich genoodzaakt tegen de heersende keizer van dat moment in actie te komen. De afloop was evenwel verschillend. Silvanus zou al spoedig, na zichzelf als keizer te hebben geproclameerd, door geweld om het leven komen en de geschiedenis ingaan als usurpator of tegenkeizer. Termen die wijzen op de aanwezigheid van een legitieme keizer op het moment van proclamatie. Het claimen van keizerlijke macht op verschillende gronden om op deze wijze de keizerlijke waardigheid te bereiken. Julianus zou gedurende negentien maanden als rechtmatig keizer, na de dood van Constantius, over het gehele Romeinse Rijk heersen. Daarmee dienen deze twee voorbeelden als illustratie van de complexiteit van keizerschap. Wat maakte Silvanus tot usurpator en Julianus tot keizer? Rechtmatigheid, legitimiteit, loyaliteit van het leger en uiterlijk vertoon waren enkele terugkerende kenmerken van het fenomeen van keizerschap dat vanaf de eerste eeuw voortdurend in ontwikkeling was. De dichotomie tussen keizer en tegenkeizer is niet zo scherp als deze in eerste instantie lijkt en beide begrippen zijn kneedbaar. Het is geen appels met peren vergelijken. Voor een compleet beeld van de invulling van keizerschap is een individuele behandeling van keizers en tegenkeizers daarom wenselijk.

Bij het behandelen van dergelijke beschrijvingen komt direct een probleem van de belangrijkste bron naar de voorgrond. Immers tonen de beschrijvingen van Ammianus zijn omgang met dit fenomeen en niet de algemeen geldende consensus van de vierde eeuw. Als ooggetuige van, en deelnemer aan de door hem beschreven gebeurtenissen is Ammianus als bron van grote waarde. Echter is deze nabijheid eveneens problematisch. Zijn militaire carrière is zeer belangrijk geweest voor zijn ideeën over goed leiderschap en de maatstaven waar een keizer aan diende te voldoen. Daarnaast toonde Ammianus in zijn beschrijvingen evenzogoed zijn afkeer van politiek gekonkel en bureaucratie. Ammianus' politieke agenda en voorkeuren bieden een perspectief op de gebeurtenissen van de vierde eeuw. Daarmee is zijn agenda geen probleem dat overwonnen moet worden om een verhelderend licht te kunnen werpen op het fenomeen keizerschap. Integendeel, zijn subjectieve agenda vormt een fundamenteel onderdeel van het discours rondom keizers en tegenkeizers. De omgang van Ammianus met personen als Silvanus en Julianus is een wezenlijk onderdeel van dit fenomeen. Deze behandeling rechtvaardigt de volgende vraag: wat zeggen de beschrijvingen van Ammianus Marcellinus in de *Res Gestae* van keizers en tegenkeizers in de vierde eeuw na Christus over de complexiteit van keizerschap?

Om op deze vraag antwoord te kunnen geven, zullen de twee aangehaalde voorbeelden, beschreven door Ammianus Marcellinus, worden bestudeerd als casestudy. Enerzijds de tegenkeizer Silvanus en anderzijds Julianus. Hierbij ligt de aandacht op het punt dat er een poging ondernomen werd om de keizerlijke mach te grijpen of het moment dat zij daadwerkelijk aan de macht kwamen. Uiteraard zal dit worden bekeken in een context die rekening houdt met de aanloop naar en de afloop van de gebeurtenissen. De vierde eeuw kent meerdere potentiële kandidaten voor een dergelijke analyse, namelijk keizer Valentinianus I en zijn broer Valens of de usurpatiepogingen van Procopius of Firmus. Al deze voorbeelden werden door Ammianus in meer of mindere mate beschreven. De keuze voor Silvanus en Julianus is voortgekomen uit een aantal overeenkomstige kenmerken in verhouding tot de auteur.

Keizer Constantius II is in beide gevallen een verbindende factor. Als heersende keizer had hij zeer veel invloed op de loop van de gebeurtenissen die hij zelf in gang leek te zetten. Zijn argwanende houding kwam vermoedelijk voort uit zijn eigen ervaringen. De rol van de zoon van Constantijn de Grote zal dan ook zeker nader belicht moeten worden. Dit creëert tevens een kader binnen de tijd waarin dit alles zich afspeelde en het keizerschap een andere invulling kende dan de eeuwen daarvoor. De houding van Ammianus Marcellinus tegenover Constantius II, of andere bureaucratische notabelen vormt een belangrijk leidmotief in de *Res Gestae*. Zijn beeld van onder meer Constantius II vormde de spiegel die Julianus of Silvanus werd voorgehouden. Bovendien was Ammianus als militair actief bij deze gebeurtenissen betrokken. Hij was een onderdeel, zij het in zijn eigen woorden slechts bescheiden, van de geschiedenis die

hij opstelde in de *Res Gestae*. Deze nabijheid was bij de beschrijving van bijvoorbeeld Valentinianus, als Ammianus is afgezwaaid als militair, veel minder en daarmee veranderde de toon van het narratief. De scheidslijn tussen subjectiviteit en objectiviteit was anders en de geschiedschrijver moest rekening houden met de beeldvorming van de militair. Zo ontstond er een wisselwerking tussen de hoofdpersonen uit de analyse, de keizer waarmee zij vergeleken worden en de auteur die deze maatstaf opstelde.

Voor de analyse wordt gebruik gemaakt van enkele passages uit de *Res Gestae*.¹ Silvanus' aanwezigheid in de *Res Gestae* is in vergelijking met Julianus zeer beperkt en bestaat naast de beschrijving van de gebeurtenissen in *Colonia Agrippina* uit enkele korte referenties. Julianus loopt daarentegen als een rode draad door het werk van Ammianus. Voor de analyse zal gebruik gemaakt worden van de passages die ingaan op de gebeurtenissen in *Lutetia* en de daaropvolgende briefwisseling met Constantius.² Allereerst volgt er een korte schets van de stand van het onderzoek, met daarin aandacht voor de perceptie van de Ammianus en de *Res Gestae* en relevante literatuur over keizerschap en legitimatie van macht. Vervolgens zal er een context van de tijd worden geschetst, met nadere aandacht voor keizer Constantius II. Binnen dit raamwerk worden achtereenvolgens de geschiedschrijver Ammianus, Silvanus en Julianus uiteengezet en nader geanalyseerd. Vervolgens zullen deze bevindingen in de conclusie nog eens nader worden samengevat.

¹ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, vert. Aart Blom, (2001). Voor deze analyse wordt gebruik gemaakt van een Nederlandse vertaling. Deze is verkregen via, www.ammianus.info.

² De belangrijkste passages voor de analyse zijn in de appendix bijgevoegd. Zie pag.28 en verder.

Status Quaestionis

Om een antwoord te kunnen geven op de centrale vraag wordt er gebruik gemaakt van twee verschillende invalshoeken. Ten eerste de omgang met het geschreven werk van Ammianus Marcellinus en ten tweede met het beeld dat bestaat rond het fenomeen keizerschap. Hoe wordt het beeld vertaald dat Ammianus geeft van keizerschap? De opgestelde *Status Quaestionis* is dan ook tweeledig. Enerzijds zal er een beeld worden gegeven van belangrijke literatuur over de auteur zelf en anderzijds is er aandacht voor publicaties over Romeinse keizers en meer specifiek tegenkeizers.

Ammianus Marcellinus sloot zijn werk af met de uiting dat hij de geschiedenis had opgeschreven naar zijn beste vermogen. 'Naar waarheid zonder dat ik die ooit bewust, denk ik, door weglating of leugens geprobeerd heb te vervalsen'.³ Edward Gibbon, de welbekende historicus uit de 18^e eeuw, leek de afsluiting van Ammianus ter harte te nemen. In zijn *magnum opus* over de ondergang en de val van het Romeinse Rijk verwees hij veelvuldig naar het werk en de bevindingen van Ammianus. Hij beschouwde Ammianus als een accurate en betrouwbare gids die zich niet liet verleiden door de vooroordelen of overtuigingen die een deelgenoot van de tijd konden beperken in zijn werk.⁴ De opvatting van Gibbon lijkt de tand des tijds niet ongeschonden te hebben doorstaan.

Vanaf het einde van de 20^e eeuw zijn er namelijk een aantal werken verschenen die een ander licht werpen op de *Res Gestae*. Werken die ingaan op de politieke agenda van Ammianus, zijn bronnengebruik en de intertekstualiteit van zijn werk. Zo beoordeelde historicus John Matthews in zijn werk, *The Roman Empire of Ammianus* uit 1989, de geschiedschrijver aan de hand van zijn standplaatsgebondenheid. Wie was de persoon die deze geschiedenis opstelde als verklaring voor de totstandkoming van de *Res Gestae* en hoe moest deze geïnterpreteerd worden? Ammianus was, aldus Matthews, een welbespraakte ooggetuige die logischerwijs vanuit zijn verleden als militair niet op alle aspecten van de maatschappij antwoord kon geven. De Britse classicus Timothy Barnes was harder in zijn oordeel. Hij stelde in *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality* uit 1998 dat Ammianus niet aan zijn verplichtingen als historicus had voldaan. Ammianus was weliswaar een goed schrijver maar de *Res Gestae* was eerder te beschouwen als fantasierijke literatuur. De aanname van Barnes over geschiedenis is dat deze wel degelijk gepresenteerd kan worden zonder enige vervorming. Daar horen vooroordelen, weglatingen en het gebruik van stereotypen zoals in de *Res Gestae* is terug te vinden niet bij. Of dit een maatstaf is waar een historicus ooit aan zal kunnen voldoen is een vraag die Barnes onbeantwoord laat.

³ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 31.9.

⁴ Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, 26.5.

In 2008 verscheen het werk *Ammianus Marcellinus; The Allusive Historian* van historicus Gavin Kelly. Hierin noemt de auteur Ammianus de zinspelende historicus en gaat hij dieper in op de intertekstualiteit en gelaagdheid van de *Res Gestae*. Ammianus moet worden beschouwd als een begaafd auteur die in dezelfde lijn valt van klassieken als Tacitus en Thucydides. Met name Tacitus komt regelmatig terug in de *Res Gestae*. Kelly sluit met deze conclusie aan bij het werk van Matthews die Ammianus bij dezelfde auteurs schaarde maar dan zonder de ondeugden als hatelijkheid en cynisme. Kelly valt met de nadruk op intertekstualiteit en gelaagdheid binnen een groter geheel dat vanaf het begin van de 20^e eeuw is ontstaan. Een verandering van aandacht die er op gericht is door de gelaagdheid en politieke agenda van Ammianus heen te kijken. Zijn omgang met de gebeurtenissen is onderdeel van het discours en daarmee van de geschiedenis. In dit kader kan bijvoorbeeld ook het werk van historici als Jan Willem Drijvers, Daniël den Hengst en Hans Teitler worden genoemd. Zij staan in de geredigeerde bundel *Ammianus after Julian; The Reign of Valentinian and Valens in Books 26-31 of the Res Gestae* uitgebreid stil bij de opbouw van het werk van Ammianus.⁵ Een ander goed voorbeeld van dit grotere geheel is te vinden in *Moralische Werten in den Res Gestae des Ammianus Marcellinus* van historicus Axel Brandt uit 1999. Hierin is bijvoorbeeld specifieke aandacht voor de woordkeuze van Ammianus als historicus en de betekenis hiervan.

Elk werk dat de geschiedenis van het Romeinse Rijk behandelt, heeft aandacht voor het keizerschap, vanaf het principaat tot aan Romulus Augustulus en wellicht nog verder. Keizers vormen vanaf het begin van de jaartelling een wezenlijk onderdeel van de Romeinse geschiedenis. Het aantal werken dat op het keizerschap ingaan zijn zeer talrijk. In dergelijke werken is ongetwijfeld ruimte vrijgemaakt voor de ontwikkeling die het keizerschap gedurende een aantal eeuwen doormaakte; de veranderende invloed van de senaat, het belang van steun van de leger en bijbehorende rituelen. Over het onderscheid tussen keizers en tegenkeizers en de representatie van keizerlijke macht is echter minder werk verschenen. Toch zijn er enkele belangrijke titels voor dit onderzoek aan te halen.

In 2003 verscheen de bundel *The Representation and perception of Roman Imperial Power* van Nederlandse historici als Luuk de Blois en Paul Erdkamp. Hierin wordt nader ingegaan op keizerlijke legitimiteit en waardigheid. Daarbij is onder meer aandacht voor de representatie van macht en uiterlijk vertoon richting de buitenwereld. Voor de tegenstelling tussen keizer en tegenkeizer is overigens minder aandacht. Alan Wardmann kaartte in zijn artikel *Usurpers and Internal Conflicts in the 4th Century* uit 1984 de tegenstelling tussen keizer en tegenkeizer wel aan. In dit artikel kon wellicht een verklaring worden gevonden voor het

⁵ Dergelijke geredigeerde bundels zijn in grote getallen verschenen die ingaan op de verschillende boeken van de *Res Gestae*. Zie hiervoor onder meer P.de Jonge, *Philological and historical commentary on Ammianus Marcellinus*. Verschenen in meerdere delen.

ontbreken van deze aandacht. Het gebrek aan literatuur wijt hij aan de complexiteit van het fenomeen tegenkeizer. Hierdoor ontbreekt een blauwdruk voor een onderscheid tussen de legitieme keizer en een usurpator. Bovendien waren theorieën in antieke bronnen over legitimiteit zwak of afwezig en volgden deze geen vast proces. Dit maakte het tegenkeizerschap tot een fenomeen dat niet volledig door de terminologie kon worden afgedekt. De Duitse historicus Joachim Szidat sloot zich hier in grote mate bij aan. In zijn werk, *Usurpator tanti nominis; Kaiser und Usurpator in der Spätantike* uit 2010, maakt hij het ontbreken van een scherpe tegenstelling tussen keizer en tegenkeizer dan ook herhaaldelijk duidelijk. In de lijn van Wardmann komt hij tot de conclusie dat het voor de beeldvorming van keizer versus tegenkeizer wenselijker is elk geval individueel te beoordelen.

Een analyse van de beschrijvingen van Ammianus Marcellinus in de *Res Gestae* is in dit kader dus zeker relevant. Het sluit aan bij de conclusie van Szidat dat figuren als Silvanus en Julianus gebaat zijn bij een individuele benadering. Op deze wijze kan de complexiteit van keizer- en tegenkeizerschap wellicht worden verhelderd. Anderzijds vindt het ook aansluiting bij de discussie rondom de behandeling van Ammianus. Een analyse van de tegenkeizer Silvanus en de legitieme keizer Julianus zal voortkomen uit de beschrijvingen van Ammianus die zijn eigen agenda onderdeel heeft gemaakt van de *Res Gestae*. Een gelaagdheid die onderdeel is geworden van het discours en voor een historicus zeker van belang is.

De rolverdeling van Ammianus

Met het schrijven van de *Res Gestae* borduurde Ammianus voort op de geschiedschrijving van Tacitus. Het werk bestond oorspronkelijk uit 31 boeken en beschreef de geschiedenis van het Romeinse Rijk vanaf het einde van de eerste eeuw tot aan de dood van keizer Valens in 378. De eerste dertien delen zijn helaas verloren gegaan en de overgeleverde boeken vangen aan in het jaar 353.⁶ Over de auteur is vrij weinig met zekerheid te zeggen. Behalve wat uit autobiografische referenties uit de *Res Gestae* gedestilleerd kan worden.

Vermoedelijk was Ammianus afkomstig uit een welgestelde familie uit het oostelijke deel van het Romeinse Rijk.⁷ Zijn getoonde kennis van het Latijn en Grieks en zijn beheersing van de retorica wijzen op een goede opleiding.⁸ Zo refereerde Ammianus met enige regelmaat naar bijvoorbeeld de Ilias van Homerus of uitspraken van Cicero.⁹ Een degelijke opleiding valt ook op te maken uit zijn militaire carrière. Ammianus werd namelijk al snel na zijn toetreding in het leger in 353 benoemt tot gardeofficier. Een positie die veelal voorbehouden was voor zonen van hogere militairen en die Ammianus vermoedelijk nooit op eigen kracht, in zo een korte tijdspanne had kunnen bereiken. Zijn loopbaan in het Romeinse leger was belangrijk voor Ammianus, die naast geschiedschrijver bovenal militair was. Zijn carrière zou hem tekenen als geschiedschrijver. Bij het lezen van de *Res Gestae* ontstaat dan ook al snel een helder contrast tussen de voorkeur van Ammianus Marcellinus voor militair leiderschap en zijn afkeer van bureaucratisch handelen. In scherpe tegenstellingen ontvouwt zich een beeld van goed en slecht. Zijn bewondering voor goede legeraanvoerders stak Ammianus niet onder stoelen of banken.¹⁰ Hij sprak vol lof over onder meer generaal Ursicinus en de latere keizer Julianus, twee legerleiders die Ammianus gedurende zijn militaire loopbaan zou dienen. De bewondering voor Julianus loopt als een rode draad door de *Res Gestae*.¹¹ Bijvoorbeeld in de beschrijving van de slag bij *Argentoratum* in 357, waar Julianus zijn manschappen, die ver in de minderheid waren, naar een glorieuze overwinning leidde tegen de Alemannen en zo de rust terugbracht aan de rijksgrenzen.¹² Julianus en Ursicinus waren voorbeelden van mannen die de vier kardinale deugden bezaten: wijsheid, rechtschapenheid, moed en gematigdheid.¹³ Deugden die aangevuld

⁶ T.D. Barnes, *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality* (Londen, 1998), 20-31. Over het precieze aantal boeken bestaat onder historici nog enige discussie. Er wordt ook wel gesteld dat de *Res Gestae* bestond uit 36 boeken. Daarmee komt het aantal boeken dat verloren is gegaan hoger te liggen.

⁷ G. Kelly, *Ammianus Marcellinus; The Allusive Historian* (Cambridge, 2008), 154-158.

⁸ G. Kelly, *Ammianus Marcellinus*, 155.

⁹ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 15.5.23.

¹⁰ C. Kelly, 'Crossing the Frontiers; Imperial Power in the Last Book of Ammianus', in: J. Den Boeft, J.W. Drijvers, D. Den Hengst en H.C. Teitler (red.), *Ammianus after Julian; The Reign of Valentinian and Valens: in Books 26-31 of the Res Gestae* (Leiden, 2007), 271-292, alhier 275.

¹¹ C. Kelly, 'Crossing the Frontiers', 272-273.

¹² Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 16.2

¹³ Ibidem, 25.4.1.

met bijvoorbeeld militaire bedrevenheid, gezag en ruimhartigheid symbool stonden voor heroïsche figuren. Hoewel Ammianus zeker ruimte liet voor kritische aanmerkingen werden dergelijke ideaalfiguren vrijwel voortdurend in een positief daglicht gesteld. Bewondering van Ammianus werd vergeven aan het hoofd van marcherende troepen en niet aan het hof. Deze bewondering beïnvloedde ook zijn denken over legitimiteit.

Het handelen van militaire leiders als een Ursicinus of Julianus vormden voor Ammianus dus een maatstaf van leiderschap.¹⁴ Bekwaam militair gezag en de steun van het leger lijken één van de fundamenteën te vormen voor de legitimiteit van het keizerschap in de ogen van Ammianus. Daarbij wordt de inachtneming van rituelen en symboliek en de uitvoer daarvan niet over het hoofd gezien. De deugden die Ammianus centraal stelde aan militaire leiderschap vond hij blijkbaar niet terug in de keizerlijke bureaucratie rondom Constantius II. De zoon van Constantijn de Grote, die zijn broers had weten uit te schakelen op zijn weg naar alleenheerschappij, regeerde vanaf 353 als keizer over het gehele Romeinse Rijk. In de *Res Gestae* was hij vaak het slachtoffer van kritiek van Ammianus, zij het verdekt of via anderen. De zoon van de grote Constantijn viel je immers niet direct aan. In vergelijkingen met Julianus trok Constantius immer aan het kortste eind. Ammianus zag dan ook in relatie tot Constantius dat rechtschapenheid en gewetensvol handelen recht tegenover afgunst, vleierij en machtswellust stonden. Van schimmige politieke spelletjes die aan Constantius werden toegeschreven had Ammianus een duidelijke afkeer en vermeende praktijken benoemde hij ook in termen van samenzwering, gekonkel en bezoedelen van het geweten. Deze scherpe tegenstelling benadrukte Ammianus regelmatig, met verschillende doelen. Enerzijds gebruikte hij voorbeelden van goed leiderschap om besluiteloosheid aan het hof te benadrukken. Anderzijds versterkte het beeld van het grillige, pompeuze en arrogante karakter van de keizer de behoefte aan de deugden die wel wenselijk waren voor een leider.

Het beeld van Ammianus klinkt ook door in de necrologieën die hij schreef over achtereenvolgens Constantius, Julianus, Valentinianus en Valens. Hierin zijn kenmerken van het karakter te destilleren die te verdelen zijn onder de noemer *bona* en *vitia*, of goed en ondeugdelijk.¹⁵ Een goede keizer wreef zijn positie niet bij zijn onderdanen onder de neus. Hij handelde streng maar was in zijn oordeel niet wreed. Hij bezat daarnaast een goede beheersing van de juiste omgangsvormen. Arrogantie was hem vreemd hij nam van de eer die hem ten deel viel zoveel tot zich dat minachting werd voorkomen. Bovendien had hij oog voor zijn bloedverwanten en hun positie.¹⁶ Een slechte keizer verloor, in zijn drang naar populariteit de

¹⁴ G. Kelly, *Ammianus Marcellinus*, 316-317.

¹⁵ A.Brandt, *Moralische Werten in den Res Gestae des Ammianus Marcellinus* (Göttingen, 1999), 61-62. Voor de necrologieën of lofredes gericht aan achtereenvolgens Constantius, Julianus, Valentinianus en Valens zie; Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 21.16, 25.4, 30.7-8 en 31.14.

¹⁶ A.Brandt, *Moralische Werte*, 70-71.

keizerlijke waarden uit het oog. Een drang die kan worden verklaard door de ontvankelijkheid voor vleierij, manipulatie en wispelturigheid. En met betrekking tot eer was hij gulzig en liet deze niet toekomen aan diegenen die het verdienden. Hiermee poogde een keizer zijn eigen angsten te verbloemen.¹⁷

Ammianus' militaire achtergrond had ook op andere manier invloed op de *Res Gestae*. Door zijn militaire loopbaan, die hem langs vele gebieden van het Romeinse Rijk voerde werd Ammianus onderdeel van het narratief dat creëerde in de *Res Gestae*. Hij baseerde zich grotendeels op eigen ervaringen of verslagen van ooggetuigen.¹⁸ Zijn positie in het leger en de nabijheid tot de militaire top had hem waarschijnlijk in contact gebracht met talloze soldaten, bestuurders en rapporten en geschriften van tijdgenoten. De tijdgenoten die hij beschreef kende hij, door zijn nabijheid, min of meer zelf ook. En hoewel hij vrijwel niet naar andere bronnen verwees in zijn werk moet de gebruikte bronnenlijst van Ammianus aanzienlijk zijn geweest.¹⁹ Zijn nabijheid tot de gebeurtenissen beschreven in de *Res Gestae* kan een rechtvaardiging zijn voor het achterwege laten van gebruikte bronnen. Maar zijn nabijheid lijkt, zoals eerder al aangegeven, ook problematisch te kunnen werken.

De duidelijke tegenstelling tussen bijvoorbeeld een goed militair leider en een wispelturige keizer werd lastiger wanneer Ammianus actief onderdeel was van de beschreven gebeurtenissen. Dat was bijvoorbeeld het geval bij de usurpatiepoging van Silvanus. Paradoxaal genoeg lijkt de tegenstelling duidelijker van veraf dan dichtbij. Naast het rechtvaardigen van de dichotomie tussen ideale karaktereigenschappen en verdorven normen diende Ammianus ook rekening te houden met zijn eigen positie. Hij diende de relatie tussen wat goed en slecht was in zijn ogen duidelijk te beschrijven en moest tegelijkertijd voor zichzelf een plaats zoeken in deze uiteenzetting. Ammianus poogde regelmatig zijn eigen betrokkenheid bij gebeurtenissen te legitimeren. De beschrijving van de usurpatie van Silvanus en de gebeurtenissen in *Lutetia* zijn goede voorbeelden van de stijl van Ammianus en de invulling die hij geeft aan zijn eigen bijdrage. Deze beschrijvingen maken het voor de moderne historicus niet gemakkelijker. Door de betrokkenheid van Ammianus wordt de tegenstelling tussen zwart en wit minder scherp. Het contrast is minder helder. Dit kan problemen opleveren bij een poging tot het reconstrueren van de gebeurtenissen.²⁰

¹⁷ A.Brandt, *Moralische Werte*, 72-73.

¹⁸ G. Kelly, *Ammianus Marcellinus*, 253-255.

¹⁹ Ibidem, 253-255. De overgebleven 18 boeken bestrijken een periode van ruim 23 jaar. De consensus is dat hiervoor vooral aanvullend materiaal door Ammianus als bron is gebruikt. Het brongebruik voor de verloren gegane boeken is nog problematischer. Zie onder andere ook; J.F. Matthews, *The Roman Empire of Ammianus* (Londen,1989).

²⁰ Zoals bijvoorbeeld blijkt uit de analyse van de usurpatie van Silvanus zoals beschreven door Ammianus. Zie pag.13.

De vierde eeuw

De eeuw waarin Ammianus zijn bevindingen opschreef kende een andere invulling van het keizerschap dan de eeuwen daarvoor. Het keizerschap was, ingevoerd door politieke en sociale onrust in het Romeinse Rijk, aan veranderingen onderhevig. De vierde eeuw was een periode waarin de gevolgen van burgeroorlogen, toenemende druk op de grenzen en aftakeling van het handelsnetwerk van de voorgaande eeuw maar moeilijk werden hersteld. Deze periode kende daarom een andere invulling van het keizerschap en de legitimiteit daarvan. Dit wordt wellicht geïllustreerd door het aantal keizers dat deze periode kende en op welke wijze zij aan hun einde kwamen.²¹ Een gemiddelde keizer in de vierde eeuw stierf niet in bed. Het Romeinse Rijk begon in de vierde eeuw met de tetrarchie zoals keizer Diocletianus had ingevoerd en eindigde met een definitieve splitsing in oost en west na de dood van Theodosius I. In deze periode lukte het maar weinig keizers om het rijk voor langere tijd bijeen te houden. Een enkeling daargelaten regeerden zij veelal met behulp van mede- of onderkeizers als antwoord op de onstabiele situatie. Een periode van onrust waarin veel usurpatoren, in verschillende gebieden van het rijk, een poging ondernamen om de macht naar zich toe te trekken.

De vierde eeuw kende de volledige invoering van medekeizers, onderkeizers en de verhouding tussen respectievelijk de *augustus* en *caesar*. En hoewel het keizerschap als eenheid werd beschouwd was dit de facto verdeeld, hetzij ofwel in verschillende gebieden of verantwoordelijkheden.²² De term keizer kon staan voor een onderkeizer of *caesar* zoals Julianus, voor een medekeizer zoals de latere Valentinianus III, of als term om successie veilig te stellen zoals het geval van Leo II.²³ Julianus paste als alleenheerser op het eerste oogpunt beter bij de keizers van de eerste en tweede eeuw. Voor een accurater beeld is het wenselijker elke keizer, of variatie daarop, individueel te behandelen. Op deze wijze wordt een verstrengeling in een Gordiaanse knoop van keizers en hun legitimiteit vermeden. Hetzelfde gaat op voor diegene die zich via usurpatie een weg naar de keizerlijke waardigheid probeerden te banen. In de geschiedschrijving was geen plaats voor pretendentes van de keizerlijke waardigheid, zeker niet als zij deze niet konden behouden.²⁴ Geschiedverhalen dienden ter glorie van de ware keizers en voor mislukte pretendentes was eigenlijk geen plek.²⁵ Bovendien is de tegenstelling tussen

²¹ A. van Hooff, 'The Imperial Art of Dying', in: L. de Blois, P. Erdkamp, O. Hekster, G. de Kleijn en S. Mols, (red.), *The Representation and perception of Roman Imperial Power* (Amsterdam, 2003), 99-116, alhier 114-116.

²² J. Szidat, *Usurpator tanti nominis; Kaiser und Usurpator in der Spätantike (337-476 n. Chr.)* (Stuttgart, 2010), 47-48.

²³ J. Szidat, *Usurpator tanti nominis*, 21. Valentinianus III was in de vijfde eeuw gedurende dertig jaar medekeizer van het West-Romeinse Rijk. Leo II werd aan het einde van diezelfde eeuw als zevenjarige aangewezen als opvolger van zijn grootvader.

²⁴ A. Wardmann, 'Usurpers and Internal Conflicts in the 4th Century A.D.', *Historia; Zeitschrift für Alte Geschichte*, 33 (1984), 220-237, alhier 221-222.

²⁵ A. Wardmann, 'Usurpers and Internal Conflicts', 223.

keizer en tegenkeizer niet scherp te maken.²⁶ Een usurpator of tegenkeizer die zich voor een bepaalde duur op de troon wist te nestelen gold in de antieke traditie als een rechtmatige keizer. Vespasianus, die in de eerste eeuw uit de burgeroorlog in het vierkeizerjaar als legitiem keizer naar voren was gekomen, diende als het klassieke voorbeeld.²⁷ Maar de beschrijvingen van Julianus en Silvanus door Ammianus tonen ook het gebrek aan rechtlijnige tegenstellingen. Keizer of tegenkeizer zijn geen vaststaande begrippen en dergelijke labels waren inwisselbaar. Deze schimmigheid omtrent usurpatoren kan ook niet los worden gezien van de wijze waarop legitieme keizers ontstonden. Hier waren geen grondregels voor. Zeker vanaf de vierde eeuw werd de legitimiteit rondom het bestijgen van de keizerlijke troon versterkt door verwijzingen naar herkomst, steun van het leger en uiterlijk vertoon.²⁸ Ook een usurpatiepoging moet worden beschouwd binnen de inbedding in de sociale en politieke context waarin deze plaatshad.²⁹

Het beeld dat uit de *Res Gestae* per keizer of tegenkeizer naar voren komt is het beeld dat Ammianus beschreef. Het is het beeld van Ammianus dat ons iets kan vertellen over zijn opvattingen over legitimiteit, militair leiderschap en goede en slechte karaktereigenschappen. Omdat dit werk vrijwel de enige contemporaine bron voor deze periode is, moet wel in het achterhoofd worden gehouden dat de ideeën van Ammianus wellicht niet de algemeen geldende opvattingen waren. We kunnen echter wel degelijk enkele overkoepelende criteria vaststellen die van invloed waren op Ammianus' benadering van legitimiteit. Het persoonlijke karakter van machthebbers vormde voor Ammianus de belangrijkste factor omtrent legitimiteit. Het persoonlijke karakter zorgde voor de essentiële steun vanuit het leger. Het gebruik van rituelen maakte de legitimiteit voor iedereen zichtbaar. In deze context zette Ammianus tegengestelde karakters uiteen, gaf hij vorm aan zijn eigen aanwezigheid in het narratief en creëerde hij een beeld van keizers, onderkeizers en tegenkeizers.

²⁶ J Szidat, *Usurpator tanti nominis*, 42.

²⁷ J.Szidat, *Usurpator tanti nominis*, 32.

²⁸ A. Wardmann, 'Usurpers and Internal Conflicts', 225.

²⁹ J.Szidat, *Usurpator tanti nominis*, 42.

De drakenvaandels van Silvanus

In de Gallische provincies van het Romeinse Rijk trokken halverwege de vierde eeuw barbaarse stammen plunderend en moordend van nederzetting naar nederzetting.³⁰ In deze relatief afgelegen hoek van het rijk konden zij naar hartenlust het land afstropen zonder dat iemand de lokale bevolking bescherming bood. Keizer Constantius gaf aan de Frankische *magister peditum* Claudius Silvanus de opdracht om aan deze brandschatting een einde te maken. Deze taak wist de legeraanvoerder tot een goed einde te brengen, wat zijn toch al succesvolle carrière nog meer glans gaf. Ammianus beschreef hoe de voorspoed van Silvanus voor wrevel zorgde binnen de kring van intimi, het zogenaamde *consistorium*, van de keizer. De legeraanvoerder die de rust in *Germania Superior* weer wist terug te brengen werd het slachtoffer van een vermeend complot.

Over Silvanus is niet veel meer bekend dan wat Ammianus vermeldt in de *Res Gestae*. Hij was een zoon van Bonitus die als generaal had gediend in de legers van Constantijn de Grote.³¹ Deze positie was in deze periode geen uitzondering. Veel hooggeplaatste militairen zoals Silvanus vonden hun oorsprong buiten de grenzen van het rijk en werden beschouwd als goed 'geromaniseerde' of 'tweedegeneratie barbaren'.³² Hun Frankische afkomst en wellicht het gegeven dat zij, of hun voorouders, als *laeti* in het rijk waren opgenomen was geen belemmering. Dit aandeel zou naarmate de jaren vorderden alleen maar toenemen. Hierdoor werd het praktisch onmogelijk om binnen een militaire context onderscheid te maken tussen Romein en barbaar. Het verdwijnen van dit onderscheid betekende evenwel niet dat er geen ruimte meer was voor verdachtmakingen en interne spanningen, zoals Ammianus beschreef met betrekking tot Silvanus.³³

Met behulp van vervalste brieven wist het *consistorium* van keizer Constantius hem er van te overtuigen dat Silvanus uit was op de keizerlijke waardigheid. Zij probeerden op deze wijze zijn loyaliteit te ondermijnen. Hoewel enkele getrouwe collega's van Silvanus aan het hof in Milaan met succes de aantijgingen wisten af te zwakken was het al te laat. De keizer was nagenoeg overtuigd en het slachtoffer van de intriges was inmiddels al op de hoogte gebracht van de valse beschuldigingen. Vrezend voor een dreigende veroordeling en de bijbehorende terechtstelling zag hij geen andere uitweg dan de aantijgingen waarheid te laten worden. Hij hulde zich in het purper, afgenomen van drakenvaandels en banieren, en gesterkt door het vertrouwen van zijn officieren riep hij zich in *Colonia Agrippina* uit tot keizer.³⁴ Op deze manier

³⁰ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 15.5.1-2.

³¹ M. Kulikowski, 'Constantine and the Northern Barbarians', in: Noel Lenski (red.) *The Cambridge Companion to the Age of Constantine* (Cambridge, 2005), 347-376, alhier 366.

³² M. Kulikowski, 'Constantine and the Northern Barbarians', 366-367.

³³ Ibidem, 367.

³⁴ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 15.5.16-17.

maakte hij het vermeende complot tot waarheid. Eventuele scepsis bij Constantius over de juistheid van de beschuldigingen verdween hiermee als sneeuw voor de zon. De keizer gebod zijn generaal Ursicinus om onder het dekmantel van een list een einde te maken aan deze opstand. Een list waaraan Ammianus als militair deelnam. Silvanus werd in de waan gelaten dat Ursicinus een medestander was in deze kwestie. Op deze manier werd een vals gevoel van veiligheid gecreëerd waarna het wachten was op een geschikt moment om toe te slaan. Deze werd gevonden door enkele soldaten via beloningen over te halen de tegenkeizer om te brengen. Na slechts vier weken kwam er aan het tegenkeizerschap van Silvanus een einde. Op weg naar een christelijke ceremonie werd Silvanus door geweld omgebracht.

De usurpatieopgong van Silvanus is in eerste instantie te beschrijven als een paradoxale situatie. Silvanus was immers slachtoffer van een complot dat hij zelf realiseerde omdat hij geen andere uitweg zag. Ammianus beschreef deze situatie uitvoerig en zowel vanuit het oogpunt van Silvanus als dat van keizer Constantius. Naast ooggetuige was de auteur hier ook deelnemer en veranderde ook de achterliggende gedachte van zijn beschrijvingen.³⁵ Zijn nabijheid bij deze gebeurtenissen maakt de *Res Gestae* tot een complexe bron. Ammianus stelde zich hier achtereenvolgens op in de rol van criticaster van het bewind van Constantius, opmerkzaam waarnemer van de gebeurtenissen en loyaal dienaar van zijn meerdere, Ursicinus.³⁶ Zo beschreef hij de keizer als opgeblazen van trots, omgeven door hielentlikkers en bevreesd voor mannen die zich met heldenmoed gedroegen.³⁷ Dit weerhield hem er niet van om Ursicinus in zijn spoor te volgen samen met de naasten van de keizer om een einde te maken aan de usurpatie van Silvanus.³⁸

De wisselende rol van Ammianus zorgt voor verschillende interpretaties van de gebeurtenissen. Zo wordt Silvanus enerzijds beschreven als een onschuldig slachtoffer en anderzijds als sluw samenzweerder.³⁹ Deze wisselingen hebben er aan bijgedragen dat de daadwerkelijke gebeurtenissen in de late zomer van 355 omgeven zijn door vraagtekens. Zo stellen enkele historici dat Ammianus deze coupepoging van Silvanus zou hebben verzonnen om bijvoorbeeld de rol van de door hem zeer gewaardeerde Ursicinus te verdoezelen.⁴⁰ Zo werd

³⁵ D.Hunt, 'The Outsider Inside ; Ammianus on the rebellion of Silvanus', in: J.W. Drijvers en D. Hunt (red.), *The Late Roman World and its historian; Interpreting Ammianus Marcellinus* (Londen, 1999), 46-56, alhier 54.

³⁶ D.Hunt, 'The Outsider Inside', 55-56.

³⁷ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 15.5.34-37.

³⁸ Ibidem, 15.5.22.

³⁹ J. Weisweiler, 'Unreliable Witness: Failing of the Narrative in Ammianus Marcellinus', in: L. Van Hoof en P. Van Nuffelen (red.), *Literature and Society in the Fourth Century AD* (Leiden, 2015), 103-133, alhier 110-117.

⁴⁰ J.Drinkwater, 'Silvanus, Ursicinus and Ammianus: Fact or Fiction?', in: C. Deroux (red.), *Studies in Latin Literature and Roman History*, 7 (1994), 568-576. Een belangrijk argument om de usurpatieopgong van Silvanus te ontcrachten is het ontbreken van numismatisch bewijs. In vergelijkbare kortdurende gevallen zijn er bijvoorbeeld wel munten teruggevonden met de naam of beeltenis van de tegenkeizer in kwestie. In het artikel van Hunt, dat in dit kader ook is aangehaald worden argumenten aangedragen tegen de stellingname van Drinkwater.

Ursicinus, die in dit perspectief uit eigen belang de positie van *magister peditum* overnam, uit de luwte gehouden. Weer anderen stellen dat de poging van Silvanus daadwerkelijk gepland was en werd ingegeven door gekonkel rond het hof van Constantius. Deze episode was een ongelukkige samenloop van omstandigheden die onder meer te wijten was aan de gebrekkige communicatie tussen Milaan en de standplaats van Silvanus.⁴¹ Los van het idee dat het daadwerkelijke verloop van de situatie nooit helemaal opgehelderd zal worden, verschaft het wel enig inzicht in de houding van Ammianus, die door zijn ambivalente rol wisselende beschrijvingen gaf van de deelnemers.

In de beschrijving van de gebeurtenissen in de late zomer van 355 zijn ruwweg drie delen te onderscheiden. Het eerste deel is gericht op de uitvoering van het complot en de verdediging van Silvanus door medestanders aan het hof. Silvanus speelde hierin een geringe rol. De competente legeraanvoerder voerde zijn opgelegde taken naar behoren uit en de plunderende stammen verloren al snel hun moed en brutaliteit.⁴² Silvanus was onschuldig en Ammianus benoemde de samenzweerders tegen Silvanus dan ook in termen van aartsbedriegers en vuilakken en zij vormden een gewetenloze klik machtswellustelingen.⁴³ Wat Silvanus in de schoenen werd geschoven door de kring rondom keizer Constantius was geen nieuw fenomeen. Kort na de dood van *caesar* Gallus waren onder andere Ursicinus en Julianus door leden van het *consistorium* al eens van hoogverraad beschuldigd. Dit waren volgens Ammianus aantijgingen die voortkwamen uit sluipende jaloezie en afgunst.⁴⁴ Het probleem van de keizer was, aldus Ammianus dat hij doof was voor wat ten gunste van iemand kon worden aangevoerd maar openstond voor leugens en intriges.⁴⁵ Het vermogen om juist te kunnen oordelen werd door Ammianus niet aan Constantius toegedicht. Een heimelijk geplande aanslag op Ursicinus werd destijds uitgesteld en hij ontsprong de dans. Het vege lijf van Julianus werd gered door tussenkomst van niemand minder dan keizerin Eusebia.⁴⁶

Met de aantijgingen tegen Ursicinus en Julianus nog vers in gedachten herkende Ammianus in het complot tegen Silvanus een vergelijkbaar patroon maar met een ander einde. Zijn medestanders aan het hof, eveneens van Frankische komaf, wisten hem met verve te verdedigen. Dit was maar goed ook daar de van nature paniekerige Silvanus in een reactie: 'alles op stelten zou zetten'.⁴⁷ Zijn medestanders wisten het bedrog aan het licht te brengen en de keizer te overtuigen van de onschuld van Silvanus, die vervolgens met zijn proclamatie tot keizer zijn eigen glazen ingooide. De overgang die Ammianus hier toepaste is opmerkelijk. Constantius

⁴¹ D.C. Nutt, 'Silvanus and the emperor Constantius II', *Antichthon*, 7 (1973), 80-89, alhier 84-86.

⁴² Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 15.5.2-4.

⁴³ *Ibidem*, 15.5.5.

⁴⁴ *Ibidem*, 15.2.1-4.

⁴⁵ *Ibidem*, 15.2.2.

⁴⁶ *Ibidem*, 15.2.5-8.

⁴⁷ *Ibidem*, 15.5.7.

toonde eindelijk inzicht en het vermogen de juiste beslissing te nemen en Silvanus kon niet langer als onschuldig worden beschouwd. Ammianus gebruikte deze overgang, waarin alle rollen werden vastgezet, als opmaat naar de entree van Ursicinus.

Het tweede deel kent een dan ook andere toon dan het eerste deel. Silvanus zag zich als een kat in het nauw gedwongen om zich deze keizerlijke waardigheid toe te eigenen. Hij was bang voor de grillen van de keizer, maar wist ook dat hij geen toevlucht kon zoeken bij wat Ammianus barbaren noemde.⁴⁸ Met de toezegging van grote beloningen kreeg hij zijn officieren die loyaal waren voor de juiste prijs, achter zich.⁴⁹ De rituelen in acht nemend verzamelde hij alle purperen versierselen die voor handen waren en liet zich in een provisorisch gewaad tot keizer uitroepen.⁵⁰ Zoals gezegd veranderden met de komst van Ursicinus alle onderlinge verhoudingen. Ursicinus, kort daarvoor door de bureaucraten in Milaan nog afgeschilderd als kwaad van het oosten was plotsklaps, en dat was volgens Ammianus geheel terecht, de kundigste militair en de enige die de brand kon blussen.⁵¹ De enige die de geduchte opstandeling Silvanus kon vernietigen.⁵² In slechts enkele volzinnen was de status van Silvanus veranderd van onschuldig slachtoffer naar *perduellis* of vijand van de staat.⁵³ Een protserig gepurperde man die geen kans onbenut liet om zijn gehoor er van te overtuigen dat zijn nieuwbakken keizerschap niet meer dan een logisch gevolg van de gang van zaken was. En dat niet alleen, gezien zijn verdienste voor de staat was een dergelijke positie niet meer dan redelijk.⁵⁴ Meer dan over Silvanus was Ammianus verontrust over de kracht van de troepenmacht, hun steun aan deze onderneming en hun onvrede over gebrekkige verzorging.⁵⁵ Hierin school eventueel gevaar als zij zouden optrekken richting Milaan en niet in een stroman als Silvanus.

Het laatste deel is te beschouwen als een conclusie op het voorgaande. Silvanus was op weg naar een christelijke ceremonie doodsbang aan zijn einde gekomen. Dit betekende het einde van een generaal van niet geringe verdienste aldus Ammianus.⁵⁶ Maar wel het einde van een generaal die vóór de slag bij Mursa in 351 was overgelopen naar de zijde van Constantius en in één nacht zijn loyaliteit had verschoven van de usurpator Magnentius naar de keizer.⁵⁷ Een

⁴⁸ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 15.5.15-16. Volgens Ammianus speelde Silvanus met de gedachten zich bij de barbaren te voegen. De mening van de tribuun Laniogaisus was dat de Franken – waarvan hij er zelf één was – Silvanus zeker zouden ombrengen of uitleveren. De Frankische komaf van Silvanus bood daarbij geen soelaas.

⁴⁹ Ibidem, 15.5.16.

⁵⁰ Ibidem, 15.5.16.

⁵¹ Ibidem, 15.5.19.

⁵² Ibidem, 15.5.19.

⁵³ J.W. Drijvers, 'Ammianus on the Revolt of Firmus', in: J. Den Boeft, J.W. Drijvers, D. Den Hengst en H.C. Teitler (red.), *Ammianus after Julian; The Reign of Valentinian and Valens: in Books 26-31 of the Res Gestae* (Leiden, 2007), 129-155, alhier 139-141.

⁵⁴ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 15.5.27-28.

⁵⁵ Ibidem, 15.5.29.

⁵⁶ Ibidem, 15,5,31-32.

⁵⁷ D.S. Potter, *The Roman Empire at Bay, AD 180-395* (Londen, 2004), 473.

generaal die teerde op de merites van zijn vader die weliswaar ook een Frank was geweest, maar zich niet onverdienstelijk had opgesteld aan de zijde van Constantijn de Grote.⁵⁸ En met deze harde woorden eindigde de beschrijving van Silvanus door Ammianus die al snel overging naar de opgeblazen arrogante houding van de keizer en het gebrek aan lof voor de held Ursicinus.⁵⁹ Ursicinus had de kastanjes voor de keizer uit het vuur moeten halen, maar de keizer verklaarde de afloop aan zijn gelukkige gesternte. Ammianus verklaarde deze pompeuze houding van de keizer aan zijn gebruikelijke houding tegenover sterkere figuren. Maar het was ook een indirecte aanval op een keizer die verzuimd had zijn gezicht te laten zien. De zichtbaarheid van de keizer buiten de muren van het paleis droeg bij aan de legitimatie van zijn positie.⁶⁰

De slotconclusie van Ammianus was ambivalent. Silvanus was een verdienstelijk generaal geweest, maar het bleef onduidelijk aan wie deze prestaties toe te schrijven waren. In eerste instantie was de beschrijving van Silvanus positief, hij was een onschuldig slachtoffer van een complot, opgesteld door konkelende bureaucraten en voorgelegd aan een grillige keizer. Zodra Ursicinus en de auteur zelf het podium betraden verschoof de onderlinge rolverdeling. Een rolverdeling die Ammianus, als zelf bestempeld bescheiden deelnemer en dienaar, gretig leek te benadrukken. Bijvoorbeeld door Silvanus in deze context als vijand van de staat te bestempelen. Deze dichotomie tussen de onschuldige en de antagonist kwam samen in de slotsom van Ammianus.

Tussen de regels van deze beschrijvingen door liet Ammianus op momenten doorschemeren wat zijn ideeën waren over legitimiteit, die leken te bestaan uit verschillende aspecten. Ammianus hechtte veel belang aan persoonlijke eigenschappen, zoals de eerder genoemde kardinale deugden. Kenmerken in het karakter die er bijvoorbeeld voor zorgden dat er vanuit het leger volledige steun was voor diens leiderschap. Ursicinus was in potentie zo'n dergelijk persoon in de ogen van Ammianus. In deze beschrijving lijkt Constantius deze eigenschappen te ontberen. Zo was Constantius nagenoeg niet in staat om de juiste beslissingen te nemen en werd door Ammianus arrogant en pompeus genoemd. Toch voerden Ursicinus en Ammianus diens opdracht uit. Blijkbaar ging er van de zittende keizer, ondanks duidelijke tekortkomingen, een zekere legitimiteit uit. De keizer was de keizer. Bovendien was Constantius afkomstig uit de schoot van Constantijn de Grote en daarmee was een direct aanval op diens legitimiteit uitgesloten. Dit was alleen mogelijk via Silvanus en daar leek Ammianus gretig gebruik van te maken.

⁵⁸ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 15,5,33.

⁵⁹ *Ibidem*, 15.5.35-36.

⁶⁰ W, Eck, 'Nähe und Ferne Kaiserlichen Macht: Das Beispiel Köln', in: L. de Blois et. al. (red.), *The Representation and perception of Roman Imperial Power* (Amsterdam, 2003), 282-301, alhier 282-285.

De nederigheid van Julianus

Enkele maanden na de usurpatiepoging van Silvanus kwam *Colonia Agrippina* na een lang beleg in handen van opstandige Frankische troepen. De stad werd ontzet door de legers van Flavius Claudius Julianus die in datzelfde jaar benoemd werd als *caesar* voor de Gallische gebieden door Constantius.⁶¹ De functie van *caesar* was in de jaren daarvoor ingevuld door Gallus, de halfbroer van Julianus. Bij het aanvaarden van de titel van onderkeizer prevelde Julianus dat hem een purperen dood ten deel was gevallen.⁶² In eerste instantie was hij namelijk huiverig geweest om zijn leven, ingevuld met het bestuderen van retorica en filosofie, op te geven voor een politieke carrière.⁶³ Maar al snel genoeg zou hij zich ontwikkelen tot een goed militair leider die zich betrokken toonde bij de politieke situatie in Gallië. Zijn strijd langs de rijksgrenzen met de verschillende barbaarse stammen zou een goede leerschool blijken als opmaat naar het uiteindelijke keizerschap.⁶⁴

De aarzeling van Julianus is gemakkelijk te verklaren door zijn achtergrond en levensloop. Samen met Gallus was Julianus één van de weinige overlevenden van het bloedbad binnen de keizerlijke familie na de dood van Constantijn de Grote. Een terreur waarvan Constantius vermoedelijk de hoofdverantwoordelijke was geweest.⁶⁵ De reden dat Gallus en Julianus werden gespaard in deze strijd om alleenheerschappij is onduidelijk. Waarschijnlijk was hun jonge leeftijd - Julianus was op dat moment vijf jaar oud - hun redding geweest. Beide broers zouden later de positie van *caesar* vervullen, een opmerkelijke koerswijziging van Constantius. Waar eerder dreiging werd gezien vanuit de eigen familie, vielen dynastieke overwegingen nu uit in het voordeel van Gallus en Julianus.⁶⁶ Constantius had een behoefte aan een representant van de familie. Gallus toonde echter aan dat met dynastieke opvolging handelsbekwaamheid niet gegarandeerd was. Zijn moeilijke omgang met de aristocratische elite in het oostelijke deel van het Romeinse Rijk moest Gallus uiteindelijk met de dood bekopen. Toch bleef Constantius met het benoemen van Julianus als nieuwe *caesar* vasthouden aan het dynastieke principe. Wellicht was dit een afweging tussen het voorzetten van een dynastie, die begonnen was met Constantijn de Grote, tot een eigen dynastie deze kon vervangen.⁶⁷

⁶¹ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 15.8.1-22.

⁶² Ibidem, 15.8.17.

⁶³ D.S. Potter, *The Roman Empire at Bay*, 499.

⁶⁴ D. den Hengst, *Julianus de laatste heidense keizer: Nadagen van een wereldrijk* (Amsterdam, 2013) 12-16.

⁶⁵ D. den Hengst, *Julianus de laatste heidense keizer*, 11-12. Dit oordeel is niet onomstreden en komt mogelijk voort uit het beeld dat is ontstaan van Constantius. De historicus Flavius Eutropius, tijdgenoot van Ammianus, maakt melding van Constantius als initiator van het bloedbad en wijst hem daarmee indirect aan als de verantwoordelijke. Zie ook: Eutropius, *Breviarium ab urbe Condita*, vert. J.S. Watson (1886), 10.9.

⁶⁶ Ibidem, 12-16.

⁶⁷ J. Szidat, *Usurpator tanti nominis*, 170.

Julianus was op het moment dat hij tot *caesar* werd benoemd bekend met het wispelturige karakter van de keizer en de invloed die het *consistorium* op hem uitoefende.⁶⁸ Nadat Julianus de positie van *caesar* aanvaarde, en hij blijk gaf van talent als legeraanvoerder duurde het dan ook niet lang voordat er een herhaling van zetten plaatsvond. In een herkenbaar patroon zette Ammianus uiteen hoe het succes van Julianus in Gallië zorgde voor afgunst en jaloezie bij de bureaucraten in Milaan. De goede prestaties zouden Julianus naar het hoofd gestegen zijn en hij gedroeg zich, aldus het *consistorium*, als een angsthuis die mooie praatjes mompelde en hij was niet meer dan een aap gehuld in purper.⁶⁹ Wederom stonden de oren van Constantius open voor al dit 'fraais', al bleef het deze keer slechts bij beledigingen aan het adres van Julianus.⁷⁰ Succes leidde maar al te vaak tot afgunst en jaloezie. Dit kon een groot gevaar vormen voor het slachtoffer van die afgunst. Ammianus noemde een aantal illustere voorbeelden die Julianus waren voorgegaan en hij zag in deze beledigingen een voorbode voor de gebeurtenissen in Parijs in de winter van 360.⁷¹

In dat jaar was Constantius genoodzaakt de grenzen in het oosten van het rijk te versterken met het oog op de dreiging van de Perzen. Hij gebod Julianus om een groot deel van zijn troepen af te staan voor een naderende veldtocht. Dit bevel werd niet alleen ingegeven door angst voor de Perzen, maar ook door angst voor de successen van Julianus. Constantius werd volgens Ammianus gekweld door de triomfen van zijn *caesar* en de lovende verhalen die van mond tot mond en van volk tot volk gingen.⁷² Door zijn eigen legers te versterken, en zo die van Julianus te verzwakken, zou de balans in de machtsverhoudingen weer in het voordeel van Constantius uitvallen. Julianus kende zijn rol als onderkeizer en ging akkoord met de vraag van de keizer. Zijn manschappen echter, bestaande uit onder meer Bataven, Kelten en Petulanten, wilden van dit idee niks weten. Zij zagen er geen heil in om naar het einde van de wereld te worden gestuurd en hun vrouwen en kinderen bloot te stellen aan het gevaar van Alamannen dat nog steeds in Gallië aanwezig was.⁷³ Van soldaten afkomstig uit deze streken kon men niet vragen dat hun loyaliteit over de Alpen zou reiken. Het belang van het Romeinse Rijk woog voor Julianus echter zwaarder en desnoods moesten vrouwen en kinderen dan maar mee richting het oosten.⁷⁴ In de nacht voor het vertrek, met spijt in het hart van het naderende afscheid van hun geliefde aanvoerder en hun geboortegrond, brak er een opstand uit en werd Julianus door de

⁶⁸ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 15.5.2-8. Zoals eerder al aangegeven stond onder meer keizerin Eusebia voor de jonge Julianus garant.

⁶⁹ Ibidem, 17.11.1.

⁷⁰ Ibidem, 17.11.1.

⁷¹ Ibidem, 17.11.2-4. Ammianus verwees onder meer naar figuren als Cimon en Pompeius die eveneens slachtoffer waren geweest van afgunst ten gevolge van militair succes in dienst van het rijk.

⁷² Ibidem, *Res Gestae*, 20.4.1-2.

⁷³ Ibidem, 20.4.10.

⁷⁴ Ibidem, 20.4.11.

troepen toegejuicht als *augustus*.⁷⁵ Julianus was in deze situatie de enige die het hoofd koel kon houden. Hij hield het welzijn van zijn mannen in het oog en verzocht ze vooral niks oneervols of onbezonnens te ondernemen. Het was hem duidelijk geworden dat deze mannen zich niet naar het oosten lieten sturen. 'Alstublieft maakt u zich niet kwaad. Wat u wilt kunt u eenvoudig krijgen, zonder heibel, zonder oproer', sprak Julianus kalm, 'U hoeft niet over de Alpen als u dat niet wilt.'⁷⁶ Onder luid gejuich werd Julianus, die wel moest toegeven, op een schild gezet, hoog boven iedereen opgeheven en eenstemmig tot keizer uitgeroepen. Een fenomeen dat voor keizers op dat moment hoogst uitzonderlijk was.⁷⁷ Omgeven door symboliek en zijn eigen manschappen was Julianus plotsklaps verheven van onder- naar tegenkeizer. De purperen dood leek dichterbij dan ooit. Op dit punt van de gebeurtenissen stond Julianus op dezelfde voet als Silvanus enkele jaren daarvoor. Een proclamatie tot keizer op het moment dat er al een legitieme keizer op de troon zat maakte van beiden een tegenkeizer of usurpator.⁷⁸ In de passages in de *Res Gestae* van Ammianus komt echter een heel verschillend beeld naar voren.

Belangrijke leidmotieven in de beschrijving van de aanvaarding van het keizerschap door Julianus waren nederigheid en het belang dat hij hechtte aan het welzijn en van de manschappen. Dit vormde een rode draad in deze passage. Het verzoek van Constantius aan Julianus om *auxiliae* af te staan voor de naderende strijd met de Perzen leek in deze context legitiem. De Perzen vormden immers een serieuze dreiging in het oosten. Ammianus maakte echter melding van een door successen gekwelde keizer die wederom gevoed werd door afgunst.⁷⁹ Hierdoor kreeg het verzoek van Constantius een geheel andere wending, die overigens door Julianus niet zo werd opgevat. Ammianus beschrijft hoe de plichtsgetrouwe *caesar* alleen oog voor het militaire aspect had en vond, hoewel een dergelijk verzoek van de keizer niet kon worden geweigerd, dat zijn manschappen een uitputtende strijd in het oosten aan zich voorbij mochten laten gaan.⁸⁰ Het welzijn van zijn troepen was voor Julianus zeer belangrijk. Ammianus stelde dat voor Julianus het bevel van de keizer onontkoombaar was maar het waren de soldaten die besloten status de van de *caesar* te verheffen tot die van *augustus*. Julianus was bekend met het karakter van de keizer, maar evenzogoed met de druk van zijn manschappen. Zij hadden hem na de slag bij *Argentoratum* in 357 al eens uitgeroepen tot keizer, een reactie die Julianus in de beschrijvingen van Ammianus destijds resoluut afwees. Hij ambieerde de positie van keizer niet.⁸¹ Deze keer 'ontkwam' hij echter niet.

⁷⁵ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 20.4.13-14.

⁷⁶ Ibidem, 20.4.15-16.

⁷⁷ J. Szidat, *Usurpator tanti nominis*, 73.

⁷⁸ A.E. Wardmann, 'Usurpers and Internal Conflicts', 232-233.

⁷⁹ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 20.4.1-2.

⁸⁰ Ibidem, 20.4.4-6.

⁸¹ Ibidem, 16.12.64.

In tegenstelling tot Silvanus werd Julianus als het ware van onderaf tot keizer uitgeroepen. Silvanus had wel overleg gevoerd met andere hooggeplaatste militairen en ze grote beloningen in het vooruitzicht gesteld, maar Ammianus maakte geen melding van een breed gedragen proclamatie door alle rangen. Julianus, daarentegen, bleef nederig, afwijzend en zoekend naar een oplossing, maar moest uiteindelijk toegeven aan de druk. Deze was inmiddels dusdanig dat Julianus acuut gevaar liep bij verdere weigering. Het was volgens Ammianus overduidelijk dat de troepen in Gallië niemand anders zouden volgen dan keizer Julianus.

Het ritueel waarmee dit bekend werd gemaakt, het op het schild heffen, is in deze context bijzonder. Het is de eerste literaire attestatie van een schildverheffing voor een Romeinse keizer.⁸² De historicus Tacitus beschreef in zijn *Historiae* hoe de Germaanse Cannefaat Brinno in de eerste eeuw na Christus als gekozen aanvoerder op het schild werd geheven. Volgens Tacitus een vaste gewoonte bij dergelijke Germaanse stammen.⁸³ Ammianus beschreef de schildverheffing in dezelfde lijn als Tacitus, zonder de toevoeging van de gewoonte.⁸⁴ Het is opmerkelijk dat Julianus zelf, in bijvoorbeeld zijn brieven, zwijgt over een schildverheffing, maar na hem zouden er nog velen volgen.⁸⁵ Ammianus paste een Germaans militair ritueel toe op een Romeinse keizer. Julianus was gekozen door het leger, aan de hand van haar eigen rituelen, en dat naast trouw aan de keizer bovenal trouw was aan haar eigen geboortegrond. Ammianus toonde hiermee het contrast met het meer 'bureaucratische' purperdragen. Bovendien werd zo duidelijk dat de politiek bij dergelijke beslissingen buitenspel stond. Daarnaast is het opmerkelijk dat in dit geval Silvanus, nota bene zelf van Frankische komaf, wellicht noodgedwongen geopteerd had om de drakenvaandels zelf om te hangen.

Ammianus stelde dat de voormalige *magister peditum* genoeg had moeten nemen met provisorische doch bombastische symbolen die hij eigenhandig bij elkaar had gezocht.⁸⁶ Zelfs in een mate waarop hij werd beschreven als protserig. Ammianus benadrukte dat Julianus verdere, geïmproviseerde versierselen zoals een diadeem borstversieringen, halskettingen of andere 'vrouwensieraden' afwees. Julianus geneerde zich voor deze halfslachtige middelen en vond ze niet passend bij een inauguratie tot keizer.⁸⁷ Dat Julianus volgens Ammianus wel waarde hechtte aan rituelen en symboliek blijkt op de eerstvolgende dag na de proclamatie door het leger. Julianus verscheen in een voor hem ongewoon ornaat en omgeven door standaards, adelaars en vaandels, streng beveiligd door gewapende cohorten.⁸⁸ Er is een duidelijk contrast zichtbaar

⁸² H.C. Teitler, 'De keizer op het schild geheven', in: *Hermeneus* 59 (1987), 19-29, alhier 19.

⁸³ Tacitus, *Historiae*, vert. J. van Gelder (1952), 4.15. In de Nederlandse vertaling wordt vermeld dat de schildverheffing plaatsvond volgens oud stamgebruik.

⁸⁴ H.C. Teitler, 'De keizer op het schild geheven', 20-21.

⁸⁵ *Ibidem*, 21-22.

⁸⁶ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 15.5.16.

⁸⁷ *Ibidem*, 20.4.17-19.

⁸⁸ *Ibidem*, 20.5.1.

tussen de uitvoering van de proclamatie en de mate van steun van het leger. Silvanus deed het eigenhandig waar Julianus het welhaast noodgedwongen onderging. Voor Ammianus sprak daaruit de steun vanuit wellicht het belangrijkste instituut voor keizerlijke legitimiteit.

Ondanks de toepassing van de symboliek en de bescherming die hij genoot van het leger beseftte Julianus dat hij alleen uiterlijk met het purper bekleed was.⁸⁹ In naam was Constantius nog altijd de rechtmatige keizer. In een brief stelde Julianus de keizer op de hoogte van de rumoerige gebeurtenissen in *Lutetia*. Hierin benadrukte Julianus dat hij louter luisterde naar de wil van het leger en naar zijn beste inzicht handelde. Ambitie speelde geen enkele rol.⁹⁰ Belangrijker voor Julianus, die in afwachting was van verdere orders, was dat Constantius dit alles accepteerde en goedkeurde. Zo lagen de verhoudingen immers nog altijd. Het bericht over de usurpatie van Julianus was via geruchten echter al verspreid en aan het hof werd de voormalige *caesar* al aangewezen als vijand van de staat, met een zelfde term die door Ammianus werd toegepast op Silvanus.⁹¹ En zo was Constantius wederom vervallen tot het slachtoffer van vleierij, de voedster van al het kwaad. Het antwoord van de keizer kende dan ook een hele andere toon. Hij sommeerde Julianus dit protserige gedoe te staken als zijn leven hem lief was en smeed daarmee de deur naar een compromis, zo nederig geopend door Julianus, met een klap dicht.⁹² Andermaal bekrachtigde het leger in Gallië, aan wie Julianus de brief voordroeg, met het scanderen van; 'Julianus *Augustus*!' dat er in hun ogen maar één iemand aanspraak mocht maken op de keizerlijke titel.⁹³ Het betrekken van de manschappen bij de gebeurtenissen versterkte het beeld dat Julianus gekozen was door het leger. Silvanus had daarentegen uitgesproken vanwege zijn verdienste voor het Romeinse Rijk aanspraak te kunnen maken op de keizerlijke waardigheid. Ammianus beschreef geen enkele keer dat Julianus iets dergelijks ook beweerde. In tegendeel. Hij liet geen moment onverlet om diens gebrek aan dergelijke ambities te benadrukken.⁹⁴ De positie van *augustus* werd hem aangeboden door het leger dat hij leidde en dat zijn leiderschap goedkeurde.⁹⁵ Julianus handelde in het belang van het leger, waar Silvanus, in de beschrijving van Ammianus, leek te handelen uit frustratie en eigenbelang.

Het dreigement van Constantius liep bijna uit op een burgerloog maar diens voortijdige overlijden in november 361 gaf de spanningen tussen *augustus* en *caesar* een andere wending. De vraag was of de ophanden zijnde strijd tegen Julianus voortgezet moest worden of niet.⁹⁶ Als

⁸⁹ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 20.5.4.

⁹⁰ Ibidem, 20.8.11-12.

⁹¹ Ibidem, 20.8.20-22. Zie ook in J.W. Drijvers, 'Ammianus on the Revolt of Firmus', 139-141 voor de toepassing van de term *perduellis*, een terugkerend begrip in de *Res Gestae* die werd toegepast op andere figuren.

⁹² Ibidem, 20.9.4-5.

⁹³ Ibidem, 20.9.6-7.

⁹⁴ J. Szidat, 'Historischer Kommentar zu Ammianus Marcellinus Buch XX – XXI', in *Historia: Einzelschriften*, 38 (1981), 1-97, alhier 26-27.

⁹⁵ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 21.5.5.

⁹⁶ J. Szidat, *Usurpator tanti nominis*, 103-104.

er voor een continuering van de strijd werd gekozen dan diende er ook een opvolger voor Constantius te worden gezocht. Hiervoor leek een geschikte kandidaat, zeker met het oog op het dynastieke opvolgingsprincipe, te ontbreken.⁹⁷ Hoewel het veel keizers niet gegeven was hun eigen opvolger aan te wijzen, beschreef Ammianus dat Constantius in zijn laatste woorden de macht aan Julianus had overgedragen.⁹⁸ Daarmee werd de nu erkende Julianus, door Ammianus ook een zekere legitimiteit meegegeven. Overigens is deze directe benoeming zeer omstreden, mede omdat deze onder meer zou zijn ingegeven door de kring van intimi rondom Constantius.⁹⁹ Het zou niet zozeer gaan om de wil van de keizer maar van zijn directe raadgevers.¹⁰⁰ Het lijkt onwaarschijnlijk dat dezelfde kring die Julianus eerder nog voor 'geitensikje' had uitgemaakt nu in deze usurpator in naam de ideale kandidaat voor het keizerschap zagen.¹⁰¹ Anderzijds illustreerde Ammianus door de beschrijving van deze plotselinge ommezwaai van het *consistorium* dat deze louter bestond uit pure vleiers. Konkelende bureaucraten wiens oordeel klaarblijkelijk niks waard was.

Bij de beschrijving van de usurpatie van Silvanus door Ammianus wordt door moderne historici een aantal kanttekeningen geplaatst.¹⁰² Het debat is er met name op gericht of deze gebeurtenissen daadwerkelijk hebben plaatsgevonden of dat het een narratieve uitvinding van Ammianus betrof. Diezelfde vraagtekens worden geplaatst bij de proclamatie van keizer Julianus. Is dit een goede weergave van de gebeurtenissen of is hier sprake van een inscenering door Ammianus? Het leger zou in dat kader als instrument voor de ambities van Julianus worden gebruikt. Deze ambivalente interpretaties, die bij Silvanus zoals gezegd ook al bod kwamen, zijn onder andere het resultaat van het werk van Ammianus. De rol die Ammianus hier speelde was duidelijk anders dan bij Silvanus. Hij nam niet actief aan de gebeurtenissen deel, maar hij was zeker als waarnemer invloedrijk in de overlevering van het verhaal en de weergave daarvan. Het beeld van een nederige dienaar van het leger, ondergeschikt aan de keizer en vrij van elke blaam werd door Ammianus opgesteld. Het contrast in de brieven die Julianus en Constantius elkaar toezonden was zeer scherp.¹⁰³ Julianus stelde zich daarin nederig en welhaast schuldbewust op. Er was immers geen andere uitweg. Constantius reageerde met dreigementen en harde bewoordingen en weigerde concessies te doen aan zijn positie.¹⁰⁴ De tegenstelling die Ammianus probeerde te creëren was helder: Constantius die de handreiking van Julianus hard afwees. De

⁹⁷ J.Szidat, *Usurpator tanti nominis*, 56-58.

⁹⁸ Ibidem, 193. Zie ook Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 22.2.1.

⁹⁹ K.Rosen, 'Beobachtungen zur Erhebung Julians 360-361 n. Chr.', in: R.Klein (red.) *Julian Apostata* (Darmstadt, 1978), 409-447, alhier 439-446.

¹⁰⁰ J.Szidat, *Usurpator tanti nominis*, 139.

¹⁰¹ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 17.11.1-2.

¹⁰² K.Rosen, 'Beobachtungen zur Erhebung Julians', 439-442.

¹⁰³ J.Szidat, 'Historischer Kommentar', 20-21.

¹⁰⁴ J.Szidat, 'Historischer Kommentar', 21.

vraag is in hoeverre hij weet had van de inhoud van de brieven. Het legitieme verzoek voor extra manschappen, waar dit alles mee begon, kreeg door Ammianus een andere lading mee, passend bij het karakter van Constantius dat als een rode draad door de *Res Gestae* liep. Het beeld dat door Ammianus werd geschetst was niet zozeer een weergave van de gebeurtenissen als wel het tonen van een verschil in inzicht of opvatting, waarbij de houding van Julianus aansluiting vond bij de goede karaktereigenschappen die keizerwaardig waren. En de reactie van Constantius paste bij de ondeugden.¹⁰⁵ Daarmee sloot het naadloos aan bij het beeld van legitimiteit en keizerlijke waardigheid van Ammianus.

¹⁰⁵ A.Brandt, *Moralische Werten*, 70-73.

Het ideaal van Ammianus

Uiteindelijk zou Julianus ruim negentien maanden als legitieme keizer over het gehele Romeinse Rijk regeren. Verwondingen aan zijn zij, opgelopen in 363 in een veldtocht tegen de Perzen, werden hem uiteindelijk fataal. Daarmee verloor Ammianus één van zijn grote idolen. In datzelfde jaar verliet Ammianus het leger, reisde rond door het rijk en legde vermoedelijk in Rome de laatste hand aan de *Res Gestae*, de centrale bron van dit onderzoek. Een onderzoek waarin is gekeken naar de beschrijvingen van keizers en tegenkeizers in de *Res Gestae* om een antwoord te geven op de complexiteit daarvan. Hierin dienden Claudius Silvanus en Flavius Julianus als casestudy. Twee historische figuren die overeenkomsten maar ook verschillen kennen. Beiden waren voor een korte periode tegenkeizer of usurpator, Constantius II was in beide gevallen de zittende keizer, maar kenden een andere behandeling in de *Res Gestae* van Ammianus. De omgang van Ammianus met zowel Silvanus als Julianus en de positionering ten opzichte van Constantius maakt deze casestudy relevant.

Aan de usurpatie van Silvanus kwam al na vier weken een einde. In eerste instantie werd hij beschreven als onschuldig slachtoffer van een complot gesmeed door konkelende notabelen aan het hof in Milaan. De wijze waarop hij volgens Ammianus uiteindelijk de macht claimde, de provisorische vertoning van keizerlijke symbolen en het gebrek van steun van het leger veranderden dit beeld sterk. Silvanus werd beschreven als vijand van de staat die zichzelf behangen had met drakenvaandels. Hij was een usurpator die op eigen initiatief, en zonder breed gedragen steun, de macht naar zich toe had getrokken. Enerzijds is dit te verklaren door de aanwezigheid van Ammianus zelf in deze gebeurtenissen. De rol van onschuldig slachtoffer verschoof van Silvanus naar Ammianus. In de afronding van deze gebeurtenissen noemde Ammianus de omgebrachte tegenkeizer een verdienstelijk generaal en bekritiseerde Constantius om zijn arrogante houding. De keizer had alle eer voor zichzelf gehouden en niet gedeeld met Ursicinus, de persoon die het toekwam.

Ursicinus was voor Ammianus een voorbeeld van goed leiderschap. De overtreffende trap daarvan werd echter gepersonifieerd door Julianus. Een goed militair leider die in de ogen van Ammianus alle deugden bezat die een keizer zou moeten hebben. Daarmee stond Julianus welhaast lijnrecht tegenover Constantius. Op het moment dat Julianus in de beschrijvingen van Ammianus door het leger op het schild werd geheven was de toon dan anders dan bij Silvanus. Julianus werd van onderaf, door zijn soldaten, tot keizer uitgeroepen. Julianus was daarbij nederig en afwijzend en vol van het besef dat Constantius legitiem keizer was. Ammianus schetste een beeld van een legeraanvoerder die bovenal het belang van zijn manschappen voorop stelde. Het contrast dat ontstond tussen het Germaanse militaire ritueel van schilverheffing en bureaucratisch regeren vanuit de verte was tekenend voor de houding van Ammianus. Het gebeuren in *Lutetia* leek een logische gevolgtrekking van de macht van het leger

dat loyaal was aan goed leiderschap en de geboortestrecken en niet aan een keizer die op dat moment in het onbekende oosten vertoefde. Julianus was bereid tot een compromis richting Constantius waarin de keizer het laatste woord had. Maar in de beschrijvingen van Ammianus bleef deze halsstarrig vasthouden aan zijn titel en wees elke toenadering resoluut af. Ondanks alles ontstond in de *Res Gestae* een beeld van een legeraanvoerder, die zich nobel en loyaal opstelde naar zijn meerdere, maar door zijn eigen manschappen in de positie van usurpator was gemanoeuvreed. Een term die Ammianus overigens niet op Julianus toepaste. Zowel Silvanus als Julianus waren aan te merken als tegenkeizer of usurpator terwijl hun beschrijving in de *Res Gestae* zeer verschillend was. Silvanus vond zijn einde als rebel terwijl Julianus naar verloop van tijd legitiem keizer werd. Deze verschillen in benadering en omgang zijn te verklaren vanuit twee invalshoeken, enerzijds de omgang van Ammianus en anderzijds de complexiteit van keizer- en tegenkeizerschap.

Uit de *Res Gestae* komt een duidelijk beeld naar voren over de maatstaven en idealen van Ammianus met betrekking tot onder meer leiderschap, karaktereigenschappen en legitimiteit. De deugden wijsheid, rechtschapenheid, moed en gematigdheid stonden voor hem centraal. Eigenschappen die tot uiting kwamen in bekwaam militair gezag, de plek waar volgens Ammianus bewondering werd vergeven. Eigenschappen die Ammianus over het algemeen niet terugvond in de kringen rondom de keizer. Politiek spelletjes ingegeven door gekonkel, vleierij, machtswellust en afgunst stonden loodrecht tegen de door Ammianus bewonderde deugden. Het beeld van Ammianus over goed en slecht leiderschap, ideaal en verwerpelijk gedrag zorgde door de gehele *Res Gestae* voor een duidelijke tegenstelling.

Deze bewondering heeft onder historici geleid tot onduidelijkheid omtrent de door Ammianus beschreven gebeurtenissen. Zo zijn er vraagtekens bij de usurpatie van Silvanus ter verbloeming van het optreden van Ursicinus. Maar ook omtrent de proclamatie van Julianus zijn er kanttekeningen te plaatsen. Bijvoorbeeld over de vermeende schildverheffing, waar Julianus zelf geen melding van maakte. Deze twijfel komt voort uit de bewondering van Ammianus en de tegenstellingen die hij creëerde om deze te benadrukken. Dit leidde tot onduidelijkheden in het geval van de usurpatie van Silvanus, waaraan Ammianus zelf deelnam. De rolverdeling wisselde zodra er andere spelers toetraden op het toneel en de beeldvorming wisselde mee. De vraagtekens zijn vooral geplaatst bij deze beeldvorming. In hoeverre hebben we hier te maken met een narratieve ingreep van Ammianus. Dergelijke vraagtekens vinden we ook bij de proclamatie van Julianus door het leger. De uitvoering van dit ritueel is al even genoemd. Is hier wellicht ook sprake van een ingreep van Ammianus? Komt het beeld van de nederige en schuldbevuste Julianus en de dreigende toon van Constantius voort uit de bewondering van Ammianus? Wellicht toonde Ammianus een verschil in opvatting die aansloot bij zijn ideeën over keizerlijke legitimiteit.

De beschreven gebeurtenissen sluiten naadloos aan bij de maatstaven en het ideaal van Ammianus. Julianus vond aansluiting bij keizerwaardige karaktereigenschappen en Constantius' karakter sloot aan bij de ondeugden. De rol van Silvanus was ambivalent gebleken in een soortement van de driehoeksrelatie met Ursicinus en Constantius. De maatstaven voor leiderschap en het purperen ideaal die Ammianus voor ogen had, vormden op deze wijze een literair instrument. Een narratieve ingreep om de tegenstelling tussen bewondering en afkeur duidelijker te maken. En een middel om verschillende karakters te contrasteren. De keizerlijke waardigheid en legitimiteit die wordt beschreven in de *Res Gestae* behoeft dan enige nuance. Niet elke keizer was pompeus, grillig en gevoelig voor vleierij. Niet elke legeraanvoerder was nederig, rechtschapen en moedig. En niet elke tegenkeizer was een protserige vijand van de staat. Tenminste wellicht niet in de mate die Ammianus in de *Res Gestae* had beschreven.

Keizerlijke legitimiteit en waardigheid als literair instrument sluiten aan bij de huidige opvattingen over Ammianus als geschiedschrijver. Zijn narratief is onderdeel geworden van het discours en zijn keizerlijke idealen zijn daar een component van. Een gelaagdheid die genuanceerd dient te worden. Ammianus bood echter geen blauwdruk voor keizerlijke legitimiteit en in het verlengde daarvan ook niet voor het fenomeen tegenkeizerschap. Voor een beter beeld van keizer- en tegenkeizerschap zijn historische figuren als Silvanus en Julianus, maar ook anderen, gebaat bij een individuele benadering. Een benadering waarbij ook zeker rekening dient te worden gehouden met de beeldvorming van de auteur. Want hoewel Ammianus zelf beweerde dat zijn inbreng in de gebeurtenissen maar bescheiden was geweest, blijkt uit de analyse van Silvanus en Julianus dat deze bescheidenheid wellicht een beetje vals was.

Appendix

Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 15.5.

1. Alsof er nog niet genoeg gaande was, brak opnieuw onheil uit, met voor de provincies veel ellende als gevolg. En in één keer zou daar alles mis zijn gegaan als niet Fortuna, de bestuurster van de menselijke lotgevallen, snel had ingegrepen en aan een gevaarlijke opstand een eind had gemaakt. 2. Aangezien de Gallische gouwen door langdurige verwaarlozing de prooi waren van rondzwervende barbaren, en massamoorden, plunderingen en brandstichtingen aan de orde van de dag waren zonder dat iemand daar iets aan deed, werd de infanteriecommandant Silvanus er door de keizer heengezonden als iemand die in staat moest zijn orde op zaken te stellen. Het was Arbetio die er sterk op had aangedrongen dat daarmee haast zou worden gemaakt, en met name dat zijn rivaal, die hij liever dood dan levend zag, weg uit zijn omgeving, met die gevaarlijke opdracht zou worden opgezadeld. 3. Een zekere Dynamius nu, die verantwoordelijk was voor de verzorging van de keizerlijke lastdieren, had deze Silvanus om aanbevelingsbrieven voor zijn vrienden gevraagd om het te doen voorkomen dat hij een bijzondere relatie met hem had. Maar toen hij kreeg wat hij vroeg - want Silvanus gaf argeloos aan zijn wens gehoor - bewaarde hij die brieven om er te zijner tijd misbruik van te kunnen maken. 4. Dus, toen de commandant in dienst van de staat door heel Gallië de barbaren zodanig achtervolgde dat die hun moed en brutaliteit al gauw kwijt waren, kwam de sluwe aartsbedrieger Dynamius in actie en bedacht een gemeen plan. Volgens geruchten, weliswaar, werd hij daarbij opgestoot en gesteund door de *praefectus praetorio* Lampadius, de gewezen *comes rei privatae* Eusebius (bijgenaamd Mattyocopus, de smulpaap) en de voormalige *magister memoriae* Aedesius, voor welke laatste twee, zijnde zijn naaste vrienden, Lampadius een consulaat geregeld had. Met een spons wiste hij de tekst uit, zodat alleen de handtekening overbleef, waarboven hij een andere, van het origineel geheel verschillende tekst schreef, waaruit zou zijn af te leiden dat Silvanus medestanders aan het hof en anderen, zoals Tuscus Albinus, verzocht hem in zijn ambities te steunen, want dat hij binnenkort de keizerlijke troon zou bestijgen. 5. Deze verzameling vervalste brieven, levensgevaarlijk voor de onschuldige Silvanus, speelde Dynamius toe aan de prefect, die ze op zijn beurt bij een goede gelegenheid tijdens een persoonlijke ontmoeting aan de keizer overhandigde, die zulke affaires gretig placht te laten onderzoeken. De listig veranderde teksten werden dan ook in 's keizers *consistorium* voorgelezen, waarna het bevel uitging de tribunen die erin werden genoemd te arresteren en de ook geïmpliceerde burgers uit de provincies op te halen. 6. Maar de commandant van de Gentiles, Malarichus, nam dit hele kwalijke gedoe niet, riep zijn collega's bij elkaar en bezwoer ze, dat mannen die het rijk waren toegedaan niet het slachtoffer mochten worden van een klik bedriegers. Hij stelde voor, dat hij zijn familieleden als gijzelaars zou achterlaten en met Mallobaudes, de tribuun van de zwaarbewapende garde, als borg voor zijn terugkeer, meteen persoonlijk Silvanus zou gaan halen, die zeker niet zulke plannen had als bepaalde vuilakken verzonnen hadden - of anders,

dat Mallobaudes onder dezelfde voorwaarden maar met hemzelf als borg zou doen wat hij voorstelde. 7. Want als een ander dan hijzelf of Mallobaudes bij Silvanus zou aankomen, die nogal paniekerig kon reageren zelfs als er niets aan de hand was, wist hij wel wat er zou gebeuren, zei hij: de man zou alles op stelten zetten. 8. Het was een zinnig en doordacht voorstel, maar tegen dovemans oren gezegd. Want op advies van Arbetio werd Apodemius, een man die geen fatsoenlijke burger met rust kon laten, met een schriftelijke oproep naar Silvanus gestuurd. Eenmaal in Gallië echter, kwam die de opdracht waarmee hij vertrokken was niet na, liet Silvanus links liggen, overhandigde hem ook de brandbrief niet, maar begon onder het goedkeurend oog van de *rationalis* van de provincie wel de cliënten en de slaven van de commandant te koeioneren alsof de man vogelvrij verklaard en al zo goed als dood was. 9. Terwijl dus [in Milaan] op Silvanus' komst gewacht werd en Apodemius de zaken alleen maar in de war liet lopen, fabriceerde Dynamius, om met een nog sterker bewijsstuk de geloofwaardigheid van zijn gewetenloze bedenksels te bevestigen, alweer een soortgelijke brief als die hij via de prefect aan de keizer had doen toekomen, nu gericht aan de tribuun van de wapenfabriek in Cremona en zogenaamd afkomstig van Silvanus en Malarichus. Daarin werd de tribuun, alsof hij ingewijd was in hun geheime plannen aangespoord 'alles op korte termijn in gereedheid te brengen'. 10. Toen de tribuun die brief las, was hij lange tijd perplex en begreep in de verste verte niet wat dit te betekenen had, want hij herinnerde zich niet dat degenen die hem dit schreven ooit met hem over enige vertrouwelijke aangelegenheid hadden gesproken. Tenslotte liet hij het epistel door de brenger ervan onder begeleiding van een soldaat aan Malarichus retourneren, met het verzoek duidelijk te zeggen wat hij bedoelde en hem niet te laten raden, want dat hij maar een eenvoudig man was, die niet begreep waarop hier werd gezinspeeld. 11. Toen dit Malarichus onverwachts op het dak viel, schrok hij enorm en, ernstig beducht voor wat voor hemzelf en zijn landgenoot Silvanus werd bekookstoofd, riep hij de Franken bij elkaar die destijds aan het hof in hoog aanzien stonden en gooide er nu in zijn kwaadheid alles uit: hoe het hem duidelijk was geworden, dat een complot werd gesmeed, want dat een stuk bedrog aan het licht was gekomen waaruit zonneklaar bleek dat men het op zijn leven gemunt had... 12. Dit kwam de keizer ter ore, die zijn geheime raad opdracht gaf de zaak met alle betrokken officieren grondig te onderzoeken. Ter zitting van dit college nu, ontdekte de plaatsvervangend *magister officiorum* Florentius, een zoon van Nigrinianus, bij nauwkeurige beschouwing van de schrifturen de moeten of sporen van letters die er eerder hadden gestaan en begreep daaruit wat er was gebeurd, namelijk dat er met een oorspronkelijke tekst was geknoeid en daar overheen een andere geschreven was dan Silvanus had gedictreed, zodat sprake was van opzettelijk bedrog. 13. Zo werd deze mystificatie opgehelderd. En de keizer, hierover gerapporteerd, onthief de prefect van zijn functie met het bevel hem aan een ondervraging te onderwerpen (maar die kwam vrij dank zij bepaalde dringende interventies).

De voormalige *comes rei privatae* Eusebius gaf op de martelbok toe dat de zaak met zijn medeweten op touw was gezet. 14. Aedesius, die krachtig ontkende er ook maar iets van te hebben geweten, kwam met de schrik vrij. En het eindigde ermee, dat al degenen die op grond van de valse beschuldigingen waren gearresteerd, van rechtsvervolging werden ontslagen - maar dat Dynamius, alsof hij zich door bijzondere prestaties had onderscheiden, in de rang van *corrector* belast werd met het bestuur over Etrurië en Umbrië(!). 15. Ondertussen werd Silvanus, die zich in de buurt van Keulen bevond, door vrienden regelmatig op de hoogte gebracht van Apodemius' acties tegen zijn persoon, en, wetend hoe gemakkelijk de keizer met zijn grillig karakter te bewerken was, vreesde hij zonder gezien of gehoord te zijn te zullen worden omgebracht. Zo ernstig voelde hij zich in het nauw, dat hij er zelfs over dacht zich op genade of ongenade over te geven aan de barbaren. 16. Dat werd hem afgeraden door de tribuun Laniogaisus, die, zoals ik vroeger heb verteld, destijds als lid van Constans' lijfwacht de enige getuige was van diens dood. Zijn mening was, dat de Franken - hij was er zelf één - hem zeker zouden doden of hem anders tegen een beloning zouden uitleveren. Toen Silvanus uit de gegeven situatie dus geen uitweg meer zag dan met een noodsprong, nam hij de officieren van zijn staf één voor één in vertrouwen, kreeg ze met beloften van grote beloningen aan zijn kant, verzamelde alle purperen versierselen van de drakenstandaards en vanen voor een provisorisch gewaad en liet zich tot keizer uitroepen. 17. Toen in Gallië daarmee dus een geheel nieuwe situatie was ontstaan, kwam op een dag tegen het vallen van de avond in Milaan onverwachts het bericht binnen, dat Silvanus, niet langer tevreden met het commando over de infanterie en meegesleept door zijn ambities, het leger op zijn hand had gekregen en tot keizer was verheven. Er was geen twijfel aan: het bericht was juist. 18. Als door de bliksem van het Lot getroffen en overdonderd door de omvang van de ramp riep Constantius midden in de nacht zijn geheime raad bijeen. En toen niemand van de haastig in het paleis vergaderde hoge functionarissen wist te zeggen of zelfs te bedenken wat te doen stond, werd aarzelend de naam gefluisterd van Ursicinus, die zichzelf in de moeilijkste oorlogssituaties had bewezen en zonder reden en volkomen onterecht was zwartgemaakt. Door de *magister admissionum*, de hofceremoniaris (en dat was een eer!) ontboden, werd hem bij binnenkomst in het *consistorium* het purper voorgehouden voor de begroetingskus, zo minzaam als het hem nooit eerder was overkomen. (Het was keizer Diocletianus die deze uitheemse mode [het kleed van de keizer te kussen] had ingevoerd; we weten, dat daarvoor keizers op dezelfde manier werden begroet als hoge functionarissen.) 19. Zo werd de man die kort tevoren nog door kwade tongen was afgeschilderd als het noodlot van het oosten, als iemand die eropuit was via zijn zonen de hoogste macht aan zich te trekken, plotseling de kundigste militaire leider en grote medestrijder van de keizer, de enige die de brand kon blussen! Dat hij werd aangezocht was uiteraard terecht, maar had sinistere bijbedoelingen, want het ging er natuurlijk om, de geduchte opstandeling Silvanus te

vernietigen, maar als het anders zou uitpakken Ursicinus, die al een getekende was, uit de weg te kunnen ruimen, zodat in elk geval één gevaar bezworen zou zijn. 20. Terwijl haastig voorbereidingen werden getroffen voor zijn vertrek, probeerde de generaal zich eerst nog bij de keizer vrij te pleiten van de beschuldigingen die tegen hem waren ingebracht, maar deze wuifde dit af, want, zei hij niet onvriendelijk, dit was niet de tijd om een verweer in een geschil te beginnen, terwijl de ernst van de situatie vorderde, dat partijen wederzijds hun vroegere verstandhouding terugvonden vóór nog verder uit de hand liep wat nu dringend moest worden opgelost. 21. Uitvoerig werd ook de belangrijke vraag besproken, hoe Silvanus in de waan kon worden gelaten dat de keizer nog steeds geen notie had van wat hij uitvoerde, waarbij men bij een aannemelijke constructie uitkwam, namelijk dat hem, om niet zijn argwaan te wekken, in een complimenteus schrijven zou worden verzocht Ursicinus als zijn opvolger te accepteren en met zijn functie en rang onverlet terug te keren naar het hof. 22. Aldus werd besloten. Ursicinus vertrok onmiddellijk, op zijn verzoek begeleid door een aantal tribunen en tien protectores om hem bij de uitvoering van zijn taak te assisteren, onder wie ook mijn persoon en mijn collega Verinianus, en verder alleen vertrouwelingen [van de keizer]. 23. Eenmaal op weg, reden we om beurten een lang eind met de commandant op, ieder vol zorg over zijn eigen veiligheid. Maar hoewel onze positie was als die van gladiatoren bestemd voor wildedierengevechten, bedachten we dat alle slechte zaken tenslotte dit positiefs hadden: zich ten goede te kunnen keren. Ons troostte de uitspraak van Cicero, die zo waar is als wat: 'dat hoewel we niets liever hebben dan dat ons geluk onveranderlijk en bestendig is, zo'n gelijkmatigheid in ons leven niet zoveel voldoening geeft als wanneer het geluk ons na verdriet en tegenspoed weer tegenlacht'. 24. We haastten ons dus in lange dagreizen voort, aangezien Ursicinus met alle geweld in het omstreden gebied wilde aankomen vóór enig bericht over de machtsgreep Italië bereikte. Maar zo'n haast konden we niet maken of het gerucht dat wij op komst waren, was ons als het ware vooruit gevlogen, en toen we in Keulen arriveerden, constateerden we dat de zaak ons al uit de handen was geslagen. 25. Een van alle kanten samengestroomde menigte juichte Silvanus' onderneming, die zo aarzelend begonnen was, toe, terwijl de troepenmacht die we aantroffen, niet gering was. Bij die stand van zaken koos onze commandant daarom voor de tactiek, de zaak en de bedoelingen van de nieuwbakken keizer te steunen en hem in de waan te laten dat hij in ons nog weer nieuwe medestanders had. Door zo diens gevoel, safe te zijn, door blijken van instemming te versterken, zou hij dan in een onbewaakt ogenblik de hand op hem kunnen leggen. 26. Dat was gemakkelijker gedacht dan gedaan, want alles hing ervan af, of die actie op precies het juiste ogenblik zou worden uitgevoerd: niet te vroeg en niet te laat. En lekte ze voortijdig uit, was onze groep zonder twijfel collectief ten dode opgeschreven. 27. Maar onze commandant werd hartelijk ontvangen en had de 'eer' - omwille van onze opdracht moesten we ons wel het een en ander laten welgevalen - plechtig voor de protserig gepurperde man te mogen knielen, waarna hij

behandeld werd als de meest gewaardeerde vriend. Met onbeperkte toegang tot de 'keizer' en een ereplaats aan diens tafel werd hij bevoorrecht boven anderen; zelfs werd hij vertrouwelijk over de belangrijkste zaken geraadpleegd. 28.Silvanus hield niet op, tegenover wie het maar horen wilde lucht te geven aan zijn ergernis over het feit, dat terwijl allerlei sujetten verheven waren tot het consulaat of andere hoge posities, alleen hij en Ursicinus, die zich herhaaldelijk in dienst van de staat hadden afgesloofd, daarvoor te min waren geacht; hijzelf nota bene de schandelijke behandeling had moeten ondergaan van een vernederend onderzoek, inclusief een verhoor van zijn vrienden, in verband met een beschuldiging van hoogverraad, en Ursicinus uit het oosten was weggehaald en aan de haat van zijn vijanden was overgeleverd. 29.Maar meer dan dit geklaag verontrustte ons het gemor van de soldaten om ons heen over hun gebrekkige verzorging, waarom ze het liefst meteen door de passen van de Cottische Alpen Italië zouden binnenstormen. 30.Koortsachtig probeerden we daarom intussen onder elkaar een plan te bedenken met een goede kans van slagen. Hoewel we daarbij, overvoorzichtig, vaak van gedachten veranderden, kwamen we tenslotte tot het besluit zorgvuldig enkele discrete tussenpersonen te selecteren en met hen onder heilige eden tot geheimhouding te bespreken wat we wilden, namelijk hen de Bracchiati en Cornuti te laten opruien, onderdelen van een twijfelachtige loyaliteit, die van het ene moment op het andere voor een goede beloning konden overlopen. 31.Zo werd die zaak inderdaad geregeld via een paar gewone soldaten die dat onopvallend konden doen. Dus op een vroege morgen dook plotseling een groep gewapende mannen op, belust op de uitgelopen premie, die, na de wachten te hebben uitgeschakeld, met driest geweld - zoals dat gaat in hachelijke situaties - inbraken in het paleis, Silvanus te voorschijn sleurden uit een nis waarin hij zich, juist op weg naar een christelijke ceremonie, doodsbang verborgen had, en hem afslachtten met hun zwaarden. 32.Dat was het einde van een generaal van niet geringe verdienste, die, verstrikt in een web van laster dat een kliek vijanden tijdens zijn afwezigheid om hem gesponnen hadden, om zijn leven te redden in wanhoop naar een uiterste middel had gegrepen. 33.Weliswaar had hij Constantius aan zich verplicht door destijds vóór de slag bij Mursa [tegen Magnentius] met zijn troepen naar hem over te lopen - wat toen zeer gelegen kwam - maar hij kende 's keizers wispelturige, onbetrouwbare aard en was voor hem op zijn hoede, zelfs al had hij bovendien nog het krediet van de moedige daden van zijn vader Bonitus, een Frank weliswaar, maar één die zich in de burgeroorlog dikwijls aan de kant van Constantijn dapper geweest had tegen de troepen van Licinius.34.Nu was het merkwaardig, dat vóór er ook maar in de verste verte sprake was van de beschreven gebeurtenissen, het publiek in het Circus Maximus in Rome luidkeels had geroepen: 'Silvanus is verslagen!' En niemand weet of dit kwam door het een of andere bericht of door een voorgevoel. 35.Toen dus Silvanus, zoals gezegd, in Keulen was omgebracht en dit aan de keizer werd gemeld, was deze daar juichend over en, opgeblazen van trots, schreef hij ook dit toe aan zijn gelukkig gesternte,

wat in de lijn lag van zijn houding in het algemeen tegenover sterke figuren, die hij haatte - zoals ook ooit Domitianus - en op alle mogelijke manieren tegenwerkte. 36. Zo was het ook verre van hem, Ursicinus te prijzen om de voortvarendheid waarmee hij zijn opdracht had uitgevoerd; integendeel liet hij zelfs nog iets noteren over verduistering van gelden uit de Gallische schatkist, waar niemand aan geraakt had. Dit liet hij nauwkeurig onderzoeken door ondervraging van Remigius, die destijds in dienst van de bevelhebber verantwoordelijk was voor de bevoorrading (dezelfde die zich vele jaren later, onder Valentinianus, verhing in verband met de affaire van het gezantschap uit Tripolis). 37. En toen dit alles achter de rug was, liep Constantius met het hoofd in de wolken alsof hij voortaan meester was van het lot van de gewone stervelingen, des te verwaander door de bombast van zijn hielenlikkers, waarvan er steeds meer kwamen door zijn eigen toedoen, doordat hij iedereen verachtelijk van zich afstootte die niet genoeg in die kunst bedreven was - zoals we kunnen lezen dat ook Croesus Solon zijn rijk uitgooide om het simpele feit dat deze niet wist hoe hem te vleien, en zoals Dionysius de dichter Philoxenus dreigde te vermoorden omdat hij als enige zwijgend toe hoorde toen de tiran onder applaus van alle andere aanwezigen zijn povere, eigegeknutselde rijmelarijen voordroeg. 38. Zo is eigendunk een valse voedstermoeder van nijd. Want dan pas komt een hooggeplaatste lof toe, als er soms ook plaats is voor afkeuring van wat minder goed gedaan is.

Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, 20.4-5.

1. Terwijl Constantius zich haastte de situatie in het oosten te versterken, waar elk ogenblik invallen van de Perzen konden worden verwacht, zoals overlopers en onze eigen verkenners eensluidend berichtten, kwelde hem de gedachte aan de successen van Julianus, waarover het verhaal van mond tot mond, van volk tot volk ging, en zo tot 's mans triomf werd, verdiend met zijn durf en zijn daden: de onderwerping van verschillende stamverbanden der Alamannen en de herovering van Gallische steden die eerder verwoest en geplunderd waren door barbaren die hij nu zelf schat- en belastingplichtig had gemaakt. 2. Gepikeerd dus over deze en dergelijke geschiedenissen, waarvan het eind zeker nog niet in zicht was, zond hij op instigatie naar men zegt van de *praefectus praetorio* Florentius de tribuun Decentius, een *notarius*, naar Julianus om van hem hulptroepen te vorderen: de Herulen, Bataven, Kelten en Petulanten plus van elk ander onderdeel een keurtroep van driehonderd man, met het bevel haast te maken, zodat ze ter plaatse konden zijn voor het offensief tegen de Perzen vroeg in de lente. 3. Lupicinus met name kreeg order, toe te zien op de onmiddellijke afmars van de hulptroepen en de afdelingen van driehonderd man (Constantius wist nog niet dat hij naar Britannië was), terwijl Julianus' *tribunus stabuli* Sintula bevel kreeg de besten van de Scutarii en de Gentiles te selecteren en mee te brengen. 4. Julianus moest zich wel schikken naar de inzichten van zijn keizer en zich neerleggen bij diens bevelen. Maar dit kon hij niet zomaar laten passeren: dat de mannen die hun woonplaatsen achter de Rijn hadden verlaten en zich onder zijn bevel hadden gesteld op conditie dat ze nooit over de Alpen zouden hoeven, in problemen zouden raken. Het was trouwens te vrezen, zo gaf hij Decentius te kennen, dat vrijwilligers uit barbaarse volken die gewoonlijk onder dergelijke voorwaarden naar ons overkwamen, daarvan in de toekomst zouden worden afgeschrikt als ze hiervan hoorden. Maar hij sprak tegen dovemansoren. 5. Want de tribuun schoof zijn bezwaren opzij en voerde eenvoudig de bevelen van de keizer uit. Hij selecteerde lichtgewapende manschappen op kracht en behendigheid, beloofde dat ze er beter van zouden worden en vertrok ermee. 6. Julianus twijfelde toen over wat hij aan moest met de rest van de troepen die de keizer van hem vorderde. Van alles speelde door zijn hoofd, want hij realiseerde zich dat de situatie een delicate aanpak vereiste, gezien enerzijds de druk van de barbaren en anderzijds de onontkoombaarheid van 's keizers orders. Hem speet nu de afwezigheid van zijn *magister equitum* Lupicinus. Ook de prefect Florentius was trouwens al enige tijd niet bij de hand. Deze riep hij terug uit Vienna, waar hij zogenaamd was om proviand te organiseren, maar feitelijk om buiten de militaire problemen te blijven. 7. Want hij legde verband met het advies dat hij eerder (vermoedelijk tenminste) aan Constantius had gegeven, de betere strijdkrachten aan de verdediging van Gallië te onttrekken, omdat die intussen genoeg indruk op de barbaren hadden gemaakt. 8. Toen hij dan ook caesars brief ontving waarin hij

gemaand werd zo snel mogelijk terug te keren om het staatsbelang met wijze raad te dienen, bleef hij weigerachtig, confluus en onzeker, omdat de brief met zoveel woorden duidelijk maakte, dat hij als prefect, gezien de gevaarlijke situatie, zijn caesar nooit in de steek had mogen laten. Julianus dreigde zelfs, dat als Florentius niet van plan was zijn plichten na te komen, hij de tekenen van zijn keizerlijke volmacht vrijwillig zou afleggen, omdat hij liever op bevel van de keizer een eervolle dood tegemoet ging dan dat hem het verlies van provincies kon worden verweten. Maar de koppigheid van de prefect won het van de redelijkheid aan de eis gehoor te geven. 9. Door de afwezigheid van Lupicinus en van de prefect (die een oproer in het legerkamp zag aankomen) wist Julianus, verstooken als hij dus was van zijn raadgevers, niet goed wat te doen, maar dacht er het beste van te maken door in ieder geval opdracht te geven aan alle [aangewezen] afdelingen die al uit hun winterkwartieren vertrokken waren, haast te maken. 10. Toen dit bevel hen bereikte, liet iemand in het kamp van de Petulanten stiekem een opruiend geschrift op de grond vallen met daarin het volgende: 'Nu worden wij toch als veroordeelde misdadigers naar het uiteinde van de aarde verdreven en worden onze vrouwen en kinderen, die we in bloedige gevechten uit hun vroegere horigheid hebben bevrijd, opnieuw slaven van de Alamannen', enzovoort, enzovoort. 11. Dit geschrift kreeg Julianus onder ogen, die de klachten gerechtvaardigd vond en aangaf dat deze mannen dan maar met hun families naar het oosten moesten vertrekken met verlof gebruik te maken van wagens van de *cursus publicus*. Wel was het toen een tijdlang de vraag welke route ze zouden nemen, tot op aanraden van de *notarius* Decentius besloten werd dat alles via Parijs zou gaan, waar Julianus nog steeds verbleef. Zo gebeurde het. 12. En toen ze daar aankwamen, begroette de caesar hen al buiten de stad, prees, zoals hij gewoon was, degenen die hij persoonlijk kende, liet blijken zich de bijzondere prestaties van deze en gene te herinneren en spoorde ze met bemoedigende woorden aan, welgemoed op weg te gaan naar de keizer met al diens macht en gulheid om een welverdiende beloning voor hun inspanningen te ontvangen. 13. Om deze mannen die naar verre oorden moesten extra eer te bewijzen, nodigde hij hun aanvoerders op een feestmaal, waarbij hij ze de vrijheid gaf alles te zeggen wat ze op het hart hadden. En omdat ze zo gastvrij onthaald waren, vertrokken ze met spijt in het hart om het treurige lot dat hen ging scheiden en van een welmenende heerser en van hun geboortegrond. Ten prooi aan deze sombere gedachten, maar schijnbaar getroost en berustend bleven ze in hun tenten. 14. Maar na het invallen van de nacht kwamen ze openlijk in opstand. Opgewonden, de een nog kwader dan de ander over de situatie die ze niet wensten te accepteren, grepen ze hun wapens, stormden onder oorverdovend geschreeuw naar het paleis, omsingelden het zodat niemand eruit kon en riepen: 'Julianus Augustus!' Ze eisten dat hij zich aan hen zou vertonen, maar moesten wachten tot het dag werd. Eenmaal zover, dwongen ze hem naar buiten te komen, waarna ze nog harder schreeuwden en hem tenslotte eendrachtig tot keizer uitriepen. 15. Julianus verzette zich daartegen met grote

beslistheid, maakte zich nu eens boos, strekte dan weer smekend zijn handen uit en bezwoer zijn mannen, niet, na zoveel gelukkige overwinningen iets oneervols te doen of in dolle drift mouterij te veroorzaken. Toen hij ze dan eindelijk tot bedaren had gebracht, sprak hij ze kalm nog als volgt toe: 16. 'Alstublieft, maakt u zich niet kwaad. Wat u wilt, kunt u eenvoudig krijgen, zonder heibel, zonder oproer. U verlangt terug naar uw geboortestreek en schrikt terug van verre, vreemde landen. Wel, gaat u dan naar huis terug. U hoeft niet over de Alpen als u niet wilt. Ik zal dat bij de keizer, die een begripvol en verstandig man is, voor u in orde maken.' 17. Daarop begonnen ze toch weer van alle kanten te schreeuwen. En toen ze opgewonden om het hardst bleven brullen, tot horen en zien verging, en hem nog verwijten en beledigingen naar het hoofd slingerden ook, moest Julianus wel toegeven. Hij werd op het schild van een infanterist gezet, hoog opgeheven en eenstemmig tot keizer uitgeroepen. Ze vroegen hem om zijn diadeem of - toen hij verklaarde er nooit een te hebben gehad - om een hals- of haarsieraad van zijn vrouw. 18. Wat dat betrof zei hij echter dat het hem niet paste bij zijn inauguratie een vrouwensieraad te dragen. Toen werd gedacht aan de borstversiering van een paard, zodat hij hoe dan ook een kroon had als tenminste enig blijk van keizerlijke waardigheid. Maar ook dat wees hij af als te gênant, waarop een zekere Maurus, een latere *comes*, die als zodanig een nederlaag zou lijden bij de pas van Succi maar destijds een standaarddrager van de Petulanten was, de halsketting afdeed die hij om had als drager van een drakenvaandel en die Julianus resoluut op het hoofd legde. Tot het uiterste gedreven en beseffend dat hij acuut gevaar liep als hij nog bleef weigeren, beloofde die toen elke man vijf goudstukken en een pond zilver. 19. Door dit alles stapelden zijn zorgen zich op, want hij kon wel raden wat nu ging gebeuren. Zijn 'diadeem' borg hij weg. Hij had de moed niet zich ergens nog te vertonen of zelfs de meest dringende staatszaken af te handelen. 20. Maar toen hij zo, overrompeld door de opeenvolgende gebeurtenissen, in totale afzondering bleef, was er een *palatii decurio*, één dus met een belangrijke functie, die plotseling naar het kamp van de Petulanten en de Kelten rende, waar hij opgewonden riep dat er iets vreselijks was gebeurd, dat de man die ze de vorige dag tot keizer hadden uitgeroepen, heimelijk vermoord was! 21. Op die tijding stormden de krijgers - altijd heftig reagerend op geruchten, geloofwaardig of niet - zwaaiend met speren of dreigend met getrokken zwaarden van alle kanten in grote wanorde naar het paleis en naar binnen. De lijfwachten, de tribunen met hun commandant en al, die nota bene Excubitor [Lijfwacht] heette, kregen van het geraas en getier een doodschrik, dachten dat het soldatentuig in opstand was gekomen en hun einde nabij was en maakten dat ze wegwamen. 22. Toen viel er een grote stilte, waarin de krijgers tot staan kwamen. En op iemands vraag wat de reden was van die plotselinge, wilde commotie, bleven ze beduusd zwijgen, niet wetend wat nu te denken over het lot van de nieuwe keizer. Maar ze gingen pas weg toen ze tot de raadzaal waren toegelaten en hem in vol keizerlijk ornaat gezien hadden.

Bibliografie

Bronnen

Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, vert. Aart Blom (2001).

Flavius Eutropius, *Breviarium ab urbe Condita*, vert. J.S. Watson (1886).

Publius Cornelius Tacitus, *Historiae*, vert. J. van Gelder (1952).

Literatuur

Barnes, Timothy D., *Ammianus Marcellinus and the Representation of Historical Reality* (Londen, 1998).

Brandt, Axel, *Moralische Werten in den Res Gestae des Ammianus Marcellinus* (Göttingen, 1999).

Drijvers, Jan Willem, 'Ammianus on the Revolt of Firmus', in: J. Den Boeft, J.W. Drijvers, D. Den Hengst en H.C. Teitler (red.), *Ammianus after Julian; The Reign of Valentinian and Valens: in Books 26-31 of the Res Gestae* (Leiden, 2007), 129-155.

Drinkwater, John, 'Silvanus, Ursicinus and Ammianus: Fact or Fiction?', in: C. Deroux (red.), *Studies in Latin Literature and Roman History*, 7 (1994), 568-576.

Eck, Werner, 'Nähe und Ferne Kaiserlichen Macht: Das Beispiel Köln', in: L. de Blois et. al. (red.), *The Representation and perception of Roman Imperial Power* (Amsterdam, 2003), 282-301.

Hengst, Daniël den, *Julianus de laatste heidense keizer: Nadagen van een wereldrijk* (Amsterdam, 2013).

Hooff, Anton van, 'The Imperial Art of Dying', in: L.de Blois, P.Erdkamp, O. Hekster, G. de Kleijn en S. Mols, (red.), *The Representation and perception of Roman Imperial Power* (Amsterdam, 2003), 99-116.

Hunt, David, 'The Outsider Inside ; Ammianus on the rebellion of Silvanus', in: J.W. Drijvers en D. Hunt (red.), *The Late Roman World and its historian; Interpreting Ammianus Marcellinus* (Londen, 1999), 46-56.

- Kelly, Christopher, 'Crossing the Frontiers; Imperial Power in the Last Book of Ammianus', in: J. Den Boeft, J.W. Drijvers, D. Den Hengst en H.C. Teitler (red.), *Ammianus after Julian; The Reign of Valentinian and Valens: in Books 26-31 of the Res Gestae* (Leiden, 2007), 271-292.
- Kelly, Gavin, *Ammianus Marcellinus; The Allusive Historian* (Cambridge, 2008).
- Kulikowski, Michael, 'Constantine and the Northern Barbarians', In: Noel Lenski (red.) *The Cambridge Companion to the Age of Constantine* (Cambridge, 2005), 347-376.
- Matthews, John, *The Roman Empire of Ammianus* (Michigan, 2007).
- Nutt, D.C., 'Silvanus and the emperor Constantius II', *Antichthon* 7 (1973), 80-89.
- Potter, David S., *The Roman Empire at Bay, AD 180-395* (Londen, 2004).
- Rosen, Klaus, 'Beobachtungen zur Erhebung Julians 360-361 n. Chr.', in: R.Klein (red.) *Julian Apostata* (Darmstadt, 1978), 409-447.
- Szidat, Joachim, 'Historischer Kommentar zu Ammianus Marcellinus Buch XX – XXI', in: *Historia, Einzelschriften*, 38 (1981), 1-97.
- Szidat, Joachim, *Usurpator tanti nominis; Kaiser und Usurpator in der Spätantike (337-476 n.Chr.)* (Stuttgart, 2010).
- Teitler, Hans, 'Ammianus on Valentinian; some observations', in: J. Den Boeft, J.W. Drijvers, D. Den Hengst en H.C. Teitler (red.), *Ammianus after Julian; The Reign of Valentinian and Valens: in Books 26-31 of the Res Gestae* (Leiden, 2007), 53-70.
- Teitler, Hans, 'De keizer op het schild geheven', in: *Hermeneus* 59 (1987), 19-29.
- Wardmann, Alan E., 'Usurpers and Internal Conflicts in the 4th Century A.D.', in: *Historia; Zeitschrift für Alte Geschichte*, 33 (1984), 220-237.
- Weisweiler, John, 'Unreliable Witness: Failing of the Narrative in Ammianus Marcellinus', in L. Van Hoof en P. Van Nuffelen (red.), *Literature and Society in the Fourth Century AD* (Leiden, 2015), 103-133.

Illustratieverantwoording voorblad

19e eeuwse weergave van Julianus die tot keizer wordt uitgeroepen in de thermen van Cluny te Parijs, staande op een schild naar Germaans gebruik. Afbeelding uit 1824 van de Franse schilder en tekenaar Félix Thorigny